

DOLAZAK HRVATA

Vladimir Koščak

U posljednje vrijeme ponovno je živnula diskusija o nizu pitanja koja se odnose na dolazak Hrvata na istočnojadranski prostor. Zadatak je ovog rada da interpretira izvore u svjetlu naše i strane literature, koja se neposredno ili posredno bavi naslovnom temom, a pojavila se u zadnjih desetak godina. Ukoliko je potrebno, osvrćemo se, dakako, i na ranije priloge i mišljenja.

Kako se vrijeme doseobe Hrvata ne može utvrditi bez razjašnjavanja drugih okolnosti, koje su s tim zbivanjem u najužoj vezi, to smo ovaj prilog raščlanili u tri poglavlja: 1) Slavensko i avarsko zaposjedanje Dalmacije, 2) Kada i odakle su Hrvati došli i 3) Hrvati u Dalmaciji i susjednim pokrajinama u 7. i 8. stoljeću.

1) Slavensko i avarsko zaposjedanje Dalmacije

Zasluga je R. Novakovića da je obnovio misao T. Smičiklasa¹ kako je avarsko-slavenska invazija mnogo godina prije no što je srušila Salonu i ostale dalmatinske gradove uz more doprla u njihovu neposrednu blizinu, te da je granica »mного godina« između Avarije i Romanije bila ne na Dunavu — kao što stoji u 29. i 30. glavi DAI² — nego na Dinarskim planinama u zaleđu tih gradova. Novaković je uvjerljivim razlozima dokazao da je rijeka, koja se u carevom spisu spominje kao Dunav, zapravo Cetina, do koje su Avari i njihovi saveznici Slaveni mogli stići već nakon pada Sirmiuma 582. godine. Novakovićevu tezu je novim argumentima podupro N. Jakšić,³ koji smatra da su vojne stanice Romana, o kojima govori 29. glava DAI, bile

¹ Tadija Smičiklas, *Poviest Hrvatska I*, Zagreb 1882, 105; Relja Novaković, *Neka zapažanja o 29. i 30. glavi De Administrando Imperio*, *Istorijski časopis*, XIX Beograd, 1972, 5—54.

² Gyula Moravcsik — R. J. H. Jenkins, *Constantine Porphyrogenitus, De Administrando Imperio*, Dumbarton Oaks, Washington 1967, *Second impression* 1985, cap. 29—36, pp. 122—165 (grčki original i engleski prijevod); služio sam se i prijevodom i komentarom Božidara Ferjančića, *Vizant. izv. za istor. naroda Jugoslavije*, II, Beograd 1959. (=VIZ)

³ Nikola Jakšić, *Constantine Porphyrogenitus as the source for destruction of Salona*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 77, Split 1984, 315—326. (=VAHD)

Asinium (Sinj) i Tilurium (Trilj).⁴ Međutim protiv Novakovićeve argumentacije ustala je N. Klaić⁵ proglašivši ih »sitničavim analizama«, ali bez ikakvih protuargumentacija. Time je njezina obrana dosadašnjeg mišljenja, kako je granica bila na Dunavu, ostala na razini kategoričkih tvrdnja. Autorica prigovara i B. Ferjančiću⁶ zato što on smatra da je podatak u DAI o Dunavu, i to kao rimskoj granici »u suštini tačan«. N. Klaić naprotiv drži da se u DAI na odnosnom mjestu ne govori o rimskoj, nego o bizantskoj granici na Dunavu, koju da je Bizant naslijedio od Gota: »Odatle su granice te pokrajine na Raši, Dunavu i kod Drača.«⁷

Na tu tvrdnju treba u prvom redu odgovoriti da je u 29. gl. kao granica Dalmacije naveden samo Dunav, a da je tek u 30. gl. Anonim tu granicu zaključio: »U davna vremena Dalmacija je počinjala od okoline Drača, odnosno od Bara i prostirala se do istarskog gorja, a u širinu je zahvaćala do rijeke Dunava.« No, gotska Dalmacija nije sezala do Drača, pa ni do Bara, nego samo do Budve. Do Drača, odnosno do rijeke Mata dopirala je preddiolecijanska Dalmacija, ali ne do Dunava, nego nešto južnije od Save, gdje je graničila s Panonijom. Ni Justinijanova Dalmacija nije prelazila Budvu, jer je on sačuvao Dioklecijanovu provinciju Praevalis. U doba bizantsko-gotskih ratova (533—555) Ostrogoti organiziraju sjeverni dio Dalmacije od Nina do Raške kao svoju pograničnu provinciju pod starim imenom Liburnije. Nju poznaju i Franci (Borna dux Liburniae), ali ne više Prevalitanu, jer je ta pokrajina, čini se, zauvijek iščezla nakon avarsko-slavenske invazije, pa se i franačka Dalmacija prostirala sve do Skadarskog jezera. Pošto su se Franci povukli, Bizant uključuje nekadašnju Prevalitanu u Dračku temu (Bar, Ulcinj, Lješ), a sjevernoprimske gradove počev od Budve (koju su Saraceni ubrzo razorili) do Zadra i neke otoke, što mu je jedino preostalo od Dalmacije, organizira kao arhontiju, kasnije temu Dalmaciju.⁸

Autori DAI-a se naravno nisu mogli upuštati u opis svih tih promjena. Zato ima pravo Ferjančić kada kaže »da se ovde očekuje suviše preciznosti od jednog srednjevekovnog pisca«. ⁹ Toliko o geografiji Dalmacije.

O najezdama Slavena i zatim Avara samih i zajedno sa Slavenima u zaleđe istočne obale Jadrana izvještava nas nekoliko suvremenih bizantskih izvora. Tako Prokopije bilježi da su Slaveni prema kraju bizantsko-gotskog rata, možda potaknuti od gotskog kralja Totile, izvršili tri velike provale. Već

⁴ Da se radi o Cetini, a ne o Dunavu smatraju također I. Marović i Ž. Rapanić, koji to navodi u Prilog proučavanju kontinuiteta naseljenosti u salonitanskom ageru u ranom srednjem vijeku, VAHD 74, Split 1980, 202. O porijeklu i dolasku Avara vidjeti moj prikaz u Komentaru Josip Horvat, Kultura Hrvata kroz 1000 godina, Zagreb 1980², I, 404—5.

⁵ Nada Klaić, Najnoviji radovi o 29, 30. i 31. poglavlju u djelu De Administrando Imperio, Starohrvatska prosvjeta 14/1985, Split 1986, 33ss. (= SHP)

⁶ Božidar Ferjančić, Struktura 30. glave spisa De Administrando Imperio, Zbornik radova Vizant. inst. XVIII, Beograd 1978, 67—80.

⁷ N. Klaić, Najnoviji, 47.

⁸ Jadran Ferluga, Amministrazione Bizantina in Dalmazia, Venezia 1978; Julijan Medini, Provincia Liburnia, Diadora 9, Zadar 1980, 363—441. Vidjeti i početak 3. poglavlja ovog rada.

⁹ Ferjančić, Struktura, 71, bilj. 15.

548. g. vojska Slavena prešavši Dunav počinila je strašna zlodjela po Iliriku sve do Drača, osvojila mnogo tamošnjih tvrđava, a da im se bizantski odredi nisu usudili ni približiti.¹⁰ U 550. god. nakon neuspjelog pohoda na Solun Slaveni su se prešavši redom sve ilirske planine stvorili u Dalmaciji naočigled Justinijanovih generala, koji su upućeni u Italiju s vojskom prezimili u Saloni.¹¹ Stoga F. Barišić s pravom postavlja pitanje, nije li ta slavenska grupa dospjevši u Dalmaciju tamo i ostala, što bi bio prema njemu prvi slučaj slavenskog naseljavanja jedne balkanske oblasti.¹² Sljedeće godine (na jesen 551) njima se pridružilo novo veliko mnoštvo Slavena, koje je provalilo u Ilirik, te se tu u pljačkanju zadržalo veoma dugo vremena.¹³

Kada su u Panoniju 567. god. stigli Avari, njihov kagan Bajan¹⁴ već je iduće godine, nakon neuspjelih pregovora da mu Bizant preda Sirmium, naredio da se deset tisuća Kutrigura, zvanih Huni, prebaci preko Save i da puštoše po Dalmaciji — kao što izvještava Menandar.¹⁵ Sirmium je pao u avarske ruke 582. godine i to je bio znak da se Carstvo više neće moći odupirati trajnom naseljavanju Slavena i Avara na Balkanskom poluotoku. Stoga se pridružujemo onim autorima (F. Barišić, P. Lemerle, G. Ostrogorski, B. Grafenauer), koji početak tog naseljavanja smještaju u 80-e godine 6. stoljeća, za razliku od drugih, koji slavensko-avarsku kolonizaciju Balkana vide tek na početku 7. stoljeća.¹⁶

Uspoređujući vijesti bizantskih izvora, u prvom redu Monemvazijsku kroniku, s podacima u pismu pape Grgura Velikog iz lipnja 592. da su barbari zauzeli Lješ i Risan u Boki Kotorskoj, F. Barišić postavlja hipotezu: »Posle velike opsade Soluna 586, jedan ogranak avarsko-slavenske mase prodiere na Peloponez i tu se naseljava 587, dok se drugi, kako izgleda, upućuje prema Skadarskom jezeru, osvaja i ruši neke tamošnje gradove i u njihovoj okolini možda, bar delimično, i naseljava.«¹⁷ Hipotezu o rušenju nekih južnodalmatinskih gradova čini se da potkrepljuje i ostava nađena u Naroni, koja je sadržavala zlatni nakit žene po imenu Urbica i njezina muža, te 65 zlatnika bizantskih careva, od kojih je posljednji Tiberije II Konstantin (578—582). Na temelju te ostave F. Bulić je zaključio da je Naroni razorena nekoliko godina nakon 582. godine.¹⁸ U svjetlu vijesti pape Grgura I o rušenju Lješa i Risna dodali bismo da je i Naroni vjerojatno pala prije 592. god.

¹⁰ VIZ I, 38.

¹¹ Ibidem, 46

¹² Franjo Barišić, Proces slovenske kolonizacije Istočnog Balkana, Simpozijum Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slavena, Posebna izdanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine XII, Centar za balkanološka ispitivanja knj. 4, 17 i 25.

¹³ VIZ I, 49.

¹⁴ Thérèse Olajos, La chronologie de la dynastie avare de Baian, Revue des études byzantines, 34/1976, 141—158.

¹⁵ VIZ I, 88.

¹⁶ Simpozij (bilj. 12), 18.

¹⁷ Ibidem, 25 i 20—23.

¹⁸ Fran Bulić, Rispostiglio dell'ornato muliebre di Urbica e di suo marito trovato a Naroni, Bullettino di archeologia e storia dalmata XXV, Split 1902, 197—212.

i da bi to možda trebalo pripisati spomenutoj grupi velike avarsko-slavenske vojske koja se krajem 586. god. razila nakon što joj se izjalovila opsada Soluna.

Svakako je najzanimljivija i najvažnija vijest Teofilakta Simokate da su Avari, pošto su ih Bizantinci izbacili iz Singidunuma, krenuli 597. god. prema Jadranskom moru pod vodstvom samog kagana:¹⁹ »U tom području nalazi se zemlja Dalmacija. Učiniвши potrebni broj konačišta barbarin stiže u tako zvane Vonke i osvojivši grad pomoću ratnih sprava poruši četrdeset utvrda (stražarnica).« Kada je to doznao bizantski vojskovođa Prisko, poslao je svog časnika Guduisa s dvije tisuće konjanika »da promatra što se događa«. Guduis krene za Avarima, ali se »uklanjao javnim cestama i prolazeći samo pustim krajem i po nepoznatim stazama, da ga ne bi neprijateljsko oko gdje god spazilo i slijedilo, i da nenadano ne osvane mnoštvo barbara njemu na propast.« Ipak Guduis je varkom uspio Avarima oteti plijen — kao što navodi Simokata — ali više ništa ne kaže o daljnjoj sudbini obiju vojska u Dalmaciji.²⁰ No, i to je dovoljno da zaključimo iz ponašanja bizantske vojske da se ona u Dalmaciji, tj. u jadranskom zaleđu kretala po neprijateljskoj, tj. avarskoj zemlji. Veoma je, naime, značajno da bizantski autor ništa ne govori o avarskom pljačkanju, odvođenju u roblje i ubijanju, nego samo o rušenju vojnih utvrda. Plijen, koji je Guduis oteo, bila je očito avarska vojna komora. Za povjesničara, međutim, najvažniji je podatak da je kagan dao porušiti četrdeset tvrđava, ili kako Šišić, čini nam se ispravnije, prevodi stražarnica. Te su, naime, stražarnice, po svemu sudeći, činile dio obrambenog sustava na granici između Romanije, tj. ostataka bizantske Dalmacije, i Avarije, koji se sustav protezao duž dinarskog masiva na liniji otprilike današnje granice između SR Hrvatske i SR Bosne i Hercegovine. Na toj liniji, ali još u vlasti Bizanta morao se nalaziti i grad Vonke, o ubikaciji kojeg postoje različita mišljenja.²¹ Iz Simokatinog izvještaja, ali i prešućivanja proizlazi također da je kaganov pohod prema Jadranskom moru bio odbijen snagama same provincije Dalmacije, a ne carske vojske, koja je stigla post festum, a i tada se nije usudila stupiti u otvoreni sukob s Avarima. Da li se na to odbijanje Avara od jadranske obale odnosi čestitka, koju je već iduće godine (588) papa Grgur I uputio italском egzarhu Kaliniku, koji mu je bio javio o nekim bizantskim »pobjedama nad Slavenima«, ili se radi, kao što se općenito uzima, o suzbijanju slavenskog prodora u Istri, nije ovdje bitno. Za nas je mnogo važnije da iz pisma istog pape iz sredine 600. god. salonitanskom biskupu Maksimu saznajemo da su Slaveni opasno ugrožavali i Salonu i cijelo priobalno područje (»de Sclavorum gente quae vobis valde imminet«).²² To znači da su se u to vrijeme Slaveni i Avari (izvori ih stalno zamjenjuju, poistovjećuju ili udružuju) nalazili u neposrednoj blizini Salone.

¹⁹ Izgleda da je to bio stariji sin već prije 584/5. g. preminulog Bajana (bilj. 14).

²⁰ VIZ I, 121—122. Potpuni prijevod odnosnog odlomka kod Ferdo Šišić, Povijest Hrvata, Zagreb 1925, 225.

²¹ Pregled mišljenja kod F. Barišić, Proces, 23, bilj. 28. Uspored. i Lidija Zeravica, Mittelalterliche Verteidigungsbauten auf dem Boden von Bosnien und Herzegowina, Balcanoslavica 11—12, Prilep 1984—1985, 120.

²² Monum. Germ. edit Ewald-Hartmann, vol. II, 154 i 249.

Ako su Avari i Slaveni (koje također poistovjećuje ne samo 29. nego i 30. glava DAI, u kojoj se najprije dva puta kaže da su Dalmaciju osvojila slavenska plemena, da bi se zatim kao osvajači spominjali samo Avari) počeli naseljavati Dalmaciju već nakon 582. godine sve do zaleđa primorskih gradova, postavlja se pitanje kada su oni zauzeli Salonu, Epidaur i druge gradove. Prije no odgovorimo potrebno je objasniti odnosne vijesti u DAI.

O padu Salone pomoću avarsko-slavenskog lukavstva gotovo sukladno govore obje spomenute glave, 29. i 30. Međutim u izvještaju o zauzimanju drugih gradova ima protuslovlja ne samo između tih glava nego i unutar svake od njih. Ako su, naime, Avari zauzeli ne samo glavni grad Salonu, nego — kao što stoji u 29. glavi — uništili i Romane u ravnici i uzvišenijim mjestima, onda je nelogično da su ti Romani našli spas u primorskim gradovima — kao što također stoji u 29. glavi — to više što se nešto kasnije u istoj glavi tvrdi da su Slaveni osvojili pored Epidaura, za čije stanovnike se kaže da su bili pobijeni, zarobljeni ili da su pobjegli, i ostale gradove u Dalmaciji. To protuslovlje se ponavlja i u 30. glavi. Međutim u ostalim glavama o Južnim Slavenima (31, 32, 33, 35, 36, dakle u svima osim u 34. o Travunjanima) ističe se da su Avari u doba cara Heraklija porobili Dalmaciju, protjerali Romane i da je zemlja ostala pusta. Romani su, dakle, mogli naći spas osim u bijegu u planine (kasniji Vlasi) jedino morskim putem. Neki su se zaustavili već na obližnjim otocima, koje su — kao što se kaže na kraju 30. glave obrađivali i živjeli od njih, a da su ih počeli napuštati tek mnogo kasnije, kada su Neretljani stali navaljivati na otoke. Prema tome je očito da je car pisac tendenciozno i krivo naveo da su se Romani povukli u primorske gradove, kako bi tom tvrdnjom — u protuslovlju sa svim ostalim vijestima i arheološkim podacima, kao što ćemo vidjeti — sačuvao privid kontinuiteta bizantske vlasti u Dalmaciji.

I Toma Arcidakon u tri poglavlja (7, 8. i 9) opisuje strahote pada Salone, sigurno prema sačuvanoj tradiciji, i bijeg na otoke, na kojima su zatim mladi Romani do te mjere ovladali vještinom pomorskog ratovanja da se Slaveni nisu ni usudili pojaviti na moru.²³ I Ljetopis Popa Dukljanina navodi da su pogani razorili gradove u Dalmaciji, a preživjeli Romani da su se sklonili u planine i nepristupačna mjesta.²⁴

Evidentno je, dakle, da se sva tri glavna izvora za smjenu ne samo vlasti nego i dviju epoha u Dalmaciji u bití slažu da se to dogodilo nasilnim putem uz razaranja i teška pustošenja. S njima se slaže i pismo pape Stjepana VI splitskom nadbiskupu Teodoziju iz 887/888, u kojem odobrava nastojanje da »sve crkve koje su bile razorene barbarskim bijesom« budu obnovljene.²⁵ Neće stoga biti točno da se avarsko-slavensko naseljavanje dogodilo na miroljubiv način — kao što u posljednje vrijeme pišu neki autori, čemu se

²³ Franjo Rački, Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana*, JAZU, Zagreb 1984, 21 ss.

²⁴ Vladimir Mošin — Vjekoslav Štefanić, *Ljetopis Popa Dukljanina*; Matica Hrvatska, Zagreb 1950, 50.

²⁵ J. Stipišić — M. Šamšalović, *Codex diplomaticus I*, JAZU, Zagreb 1967, 21—22. (=Cod. dipl. I)

uostalom protive i arheološki i drugi podaci. No, o tome u 3. poglavlju ovog rada.

Mnogi su povjesnici već od početka prihvatili da datum smrti na epitafu opatice Ivane, pronađenom 1884. g. u nekropoli na Manastirinama u Solinu,²⁶ znači, ako je indikcija 15, petak 12. svibnja 612. godine. Na temelju tog datuma, kao posljednjeg u staroj Saloni, i drugih historijskih izvora, koje je obradio N. Nodilo, zaključio je F. Bulić da je Salona razorena između 612. i 614. godine,²⁷ a posljednju je godinu zatim usvojila cjelokupna historiografija sve do najnovijeg vremena. No, već je K. Jireček, navevši taj datum, izrazio mišljenje da bi mogla biti i 14. indikcija: »Onda petak 12. svibnja (prema tabelama Grottefenda) pada u godinu 506, dakle u doba Gota, ili u godinu 551, u vrijeme Justinijanove vladavine. Datumi indikcija u ovom razdoblju nisu sasvim pouzdani.«²⁸ Kao godinu pada Salone Jireček je predložio 609, i to uglavnom na osnovi »Univerzalne kronike«, koju je u drugoj polovini 7. st. sastavio Ivan, biskup grada Nikiu u delti Nila, i u kojoj se sasvim općenito kaže da su te godine, tj. sedme vladavine cara Foke, strani narodi, među kojima i Avari, opljačkali rimske provincije, razorili gradove i odveli stanovništvo u ropstvo, a jedino da se Solun održao.²⁹ Bulić je Jirečekove izvode napao u spomenutoj raspravi (298), ali je kao alternativnu godinu za sarkofag naveo samo 506. Protiv 609. god. za pad Salone citirao je Nodila, koji je dobrim argumentima pobio Jirečekovo mišljenje. Nekoliko godina kasnije je V. Tomašić na temelju kronoloških tablica pokazao da je petak 12. svibnja, kada bi indikcija bila 14, kako misli Jireček, mogao pasti jedino u 506. godinu, ako ostanemo u prihvatljivim kronološkim okvirima. Nije jasno, dakle, kako je Jireček došao i do 551. god. Međutim Tomašić ističe da i protiv 506. god. govori okolnost, koju je iznio već G. B. de Rossi da se kameni natpisi datirani jedino indikcijom počinju javljati tek u drugoj polovici 6. stoljeća.³⁰

Tek god. 1970. B. Gabričević³¹ se vratio na epitaf opatice Ivane i kao godinu njezine smrti prihvatio 551, a da nije naveo da su je Bulić i Tomašić

²⁶ Prema čitanju F. Bulića, kako je donijeto u Izabrani spisi, Split 1984, 320; epitaf glasi: »Hic quiescit in pace sanct(a) ab(a)tissa Iohanna Sermenses qui vixit annus XL die Veneres exiit de corpore IIII Idus Maias indictione qu(in)ta-decim(a)«. Treba jedino dodati da riječi »annus XL« ne odgovaraju stvarnosti, jer se na kraju trećeg reda vide samo slova ANN, dok su na dodatnom fragmentu slova SXI.

²⁷ Franjo Bulić, Sull'anno della distruzione di Salona, *Bullettino di archeologia e storia dalmata* XXIX, Split 1906, 268—304.

²⁸ Constantin Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens I*, Wien 1901, 102. Tu je kao izvor za epitaf citiran CIL III suppl. 9551.

²⁹ Ibidem, 31. Međutim Barišić, *Proces*, 24, bilj. 35; smatra: »Maglovite vesti Jovana iz Nikiu (ed. H. Zotenberg, Paris 1883, 430—431) o rušenju hrišćanskih gradova i odvođenju stanovništva u ropstvo ne odnose se na Fokino doba, kako se najčešće dosad tumačilo, nego na prve godine Iraklijeve vlade, odnosno na vreme 614—618 (cf. F. Barišić, *Car Foka*, 81—82).«

³⁰ Pra Vincenzo Tomašić, *Ancora sull'anno della distruzione di Salona*, *Bullettino* XXXIII/1910, Split 1911, 136—140.

³¹ Branimir Gabričević, *Question de la datation du sarcophage de l'abbesse Jeanne*, *Disputationes Salonitanae* 1970, Arheološki muzej, Split 1975, 98—101.

s pravom zabacili. Autor svoje mišljenje osniva na Ivaninu nadimku »Sirmijska«, koji da je ona dobila stoga jer da je bila abatisa još u Sirmijumu, a ne da je odande otišla već s desetak godina, kao što bi nametnula datacija 612. godine, s obzirom na to da je taj grad pao 582. a ona umrla u 40. godini. Gabričević svoje mišljenje potkrepljuje položajem sarkofaga. Međutim iz trećeg odlomka epitafa, ako mu taj odlomak uopće pripada, nikako se ne može sa sigurnošću pročitati da je abatisa živjela 40 godina, kao što se općenito prihvaća. Mogla je umrijeti kao mnogo starija, i tada bi naziv »Sirmijska« bio opravdan i za smrt 612. godine. I smještaj sarkofaga u vrijeme otkrića u blizini groba Sv. Dujma odviše je tanak dokaz, ako uopće jest, za njegov raniji postanak. Kako je i Gabričević odbacio 506. godinu s obzirom na to da se indicija bez drugih podataka (konzulata) javlja u datacijama tek u drugoj polovici 6. st., ostaje jedino 612. kao godina smrti abatise Johanne i ujedno kao terminus post quem pada Salone. Stoga ne dolazi u obzir ni Gabričevićev zaključak da je Salona mogla pasti u toku prvog desetljeća 7. stoljeća, tj. neko vrijeme pošto je papa Grgur Veliki posljednji put pisao salonitan-skom nadbiskupu. Još ranije smješta pad Salone R. Novaković u navedenom radu.³²

I dok je tako 612. godina s nepravom stavljena u sumnju kao terminus post quem za pad Salone, jedno novo arheološko otkriće taj je terminus pomaklo još kasnije. Prilikom arheoloških istraživanja 1979. g. na području nekadašnje Salone došao je na vidjelo nalaz bakrenog bizantskog novca od 51 kovanca, od kojih 6 nije identificirano, a ostali pripadaju carevima Justinijanu I, Justinu II, Mauriciju, Foki i Herakliju. Od Heraklija su pronađena 4 novčića, i to dva iz 612/13, jedan iz 614/15, a jedan iz 630/31. Taj datum I. Marović³³ uzima kao terminus post quem razaranja Salone, dok bi terminus ante quem bila misija opata Martina u 641. godini. Heraklijevim kovancima iz tog nalaza autor dodaje još jedan novčić istog cara iz bogate numizmatičke zbirke Arheološkog muzeja u Splitu, kovan u Konstantinopolu 624/25, koji je po njegovu mišljenju salonitanske provenijencije, i jedan drugi Heraklijev novčić, pronađen 1949. ili 1950. god. s istočne strane gradske bazilike u Salonu, kovan četvrte godine Heraklijeve vladavine (614) u Cyzicusu. Ovi numizmatički podaci pomakli su datum pada Salone nakon 631. godine. Na kraju Marović iznosi vrlo logično mišljenje da je pad Salone uslijedio prema 639. godini, a ne mnogo ranije, jer bi inače do misije opata Martina Romani, koji su se našli u avarsko-slavenskom zarobljeništvu, morali čekati na otkup i do 27 godina (od 614), što svakako nije vjerojatno. Međutim sasvim neočekivano i bez detaljnijeg objašnjenja autor iznosi da je Salona osvojena »kao posljedica dolaska Hrvata u ove krajeve nakon poraza Avara i Slavena kod Carigrada« (626), kada im je put iz pradomovine ostao otvoren, ali da se točan datum ne može odrediti.³⁴ Dakako da misao o Hrvatima,

³² »Kad znamo da je Sirmium pao 582, a da je 602. došlo u Vizantiji do pre-vrata, moguće je da je avarsko-slavenski prodor do Cetine izvršen u tom međuvremenu, te bi i pad Salone mogao biti negdje krajem VI ili na samom početku VII veka (možda baš 602).« Novaković, 22; o epitafu abatise Johanne 45—46.

³³ Ivan Marović, Reflexion about the year of the destruction of Salona, VAHD 77, Split 1984, 293—314.

³⁴ Ibidem, 306.

a ne Avarima i Slavenima, kao osvajačima Salone proturječi jasnim vijestima u DAI.

Bitan doprinos rješavanju ovog pitanja dao je najnoviji prilog B. Kuntić-Makvić, koja je iznijela na vidjelo već potpuno zaboravljeno mišljenje oca hrvatske historiografije Ivana Luciusa-Lučića,³⁵ te nas time potakla da ponovno razmotrimo argumente učenog Trogiranina za pad Salone i ostalih dalmatinskih gradova. Već iz naslova poglavlja u prvoj knjizi njegova djela *De Regno Dalmatiae et Croatiae*³⁶ vidi se da je on razlikovao dvije faze avarsko-slavenske invazije u Dalmaciju: »Kako su Slaveni opustošili Dalmaciju« (VIII) i »Kada su Avari i Slaveni zauzeli Dalmaciju i razorili primorske gradove« (IX). Lucius se već time uvelike približio novom shvaćanju o dugogodišnjoj granici između Romanije i Avarije na rijeci Cetini. Pozivajući se na Prokopija on stavlja prvu provalu Slavena u Dalmaciju u 548. godinu, koja se danas datira dvije godine kasnije.³⁷ Citirajući i ostale bizantske izvore te Pavla Đakona i pisma Grgura I, Lucius zaključuje da su Avari i Slaveni često provaljivali u Dalmaciju i Istru, ali da primorske gradove još dugo nisu osvojili. Ta invazija, koja je trajala desetljećima, morala je ne samo uzrokovati povlačenje romanskog življa, nego i ostavljati iza sebe avarsko-slavenska naselja, te pomicati granicu stalno sve bliže prema moru. Lucius, međutim, tu mogućnost avarsko-slavenskog naseljavanja kopnenog dijela Dalmacije prije osvajanja primorskih gradova ne pretpostavlja, ali ne govori ni o granici na Dunavu.

Da bi objasnio završni čin invazije, Lucius slika široku fresku međunarodnih odnosa i veoma labilnu ravnotežu snaga u prvoj polovini 7. stoljeća: U središtu mediteranskog svijeta nalazi se Bizantsko Carstvo, dok je na istoku Perzija, s kojom ono vodi ogorčene borbe sve dok je Heraklije nije potkraj 627. g. slomio u bitki kod Ninive. Ali u zao čas, jer je time otvorio vrata Arapima, koji su se iznenada pojavili kao nova i još strašnija opasnost. Već 636. g. porazili su katastrofalno cara Heraklija na ušću Jarmuka, pritoka Jordana, a nakon toga ubrzo pada Perzija (637), Jeruzalem (638), Sirija (640) i Aleksandrija (642). Na zapadu se nalaze Avari sa svojim slavenskim podanicima ili saveznicima, čija ekspanzija kulminira 626. god. opsadom Carigrada, koju su potpomagali Perzijanci s kopna i mora. Avari su imali vjerne saveznike i u Langobardima. Njihov kralj Alboin je već u Panoniji — kao što javlja Pavao Đakon — »sklopio vječni savez s Avarima«, a to savezništvo, upereno u prvom redu protiv Bizanta, nastavilo se i nakon langobardskog odlaska u Italiju u travnju 568. godine.³⁸ Još dalje na zapadu prostirala se franačka država kao važan faktor tadašnje europske ravnoteže snaga, jer je Bizantsko Carstvo pomoću Franaka nastojalo u to vrijeme suzbijati pritisak Langobarda u Italiji i Avara na Balkanu. Štoviše car Mauricije je uspio potaknuti franačkog kralja Hildeberta da pošalje vojsku na Langobarde s namje-

³⁵ Bruna Kuntić-Makvić, Kako je Ivan Lučić prikazao dolazak Slavena u djelu *De Regno Dalmatiae et Croatiae*, HZ XXXVIII/1985, 131—166.

³⁶ Johannes Lucius, *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amstelodami 1666.

³⁷ Lucius, 29, 1, 45; 39, 2, 4. Šišić, *Povijest Hrvata*, 210.

³⁸ Pauli *Historia Langobardorum*, Ex Monumentis Germaniae historicis recusa, Hannoverae 1878, I, 27; II, 7.

rom da ih izbaci iz Italije, ali su Franci u tome široko zasnovanom pohodu 590. god. doživjeli težak poraz.³⁹

Osobito jake bile su avarsko-langobardske veze na prijelazu 6. u 7. stoljeće. Tako je nakon 591. god. kralj Agilulf uputio kaganu majstore za gradnju brodova, kojima su Avari zauzeli neki otok u Trakiji,⁴⁰ a 602. god. Langobardi su zajedno s Avarima i Slavenima »cijelu Istru opustošili ognjem i pljačkom«.⁴¹ Godinu dana kasnije kralj Agilulf je zauzeo bizantsku Cremonu zajedno sa Slavenima, koje mu je kagan poslao u pomoć. Jedinu, čini se kratkotrajnu, pomutnju u to avarsko-langobardsko prijateljstvo unijela je avarska navala na Furlaniju (možda kao posljedica bizantsko-langobardskog mira sklopljenog u rujnu 603. g.⁴²), koju su Avari oko 610. god. opljačkali i odveli mnogo Langobarda u ropstvo.⁴³ Nakon toga je kralj Agilulf sklopio mir ne samo s Francima nego i s bizantskim carem Heraklijem, što međutim nije spriječilo Slavene da ponovno opljačkaju Istru 611. godine.⁴⁴ No, kada je 636. god. langobardski kralj Rotari odmah nakon dolaska na prijestolje obnovio osvajačku politiku Langobarda prema Carstvu, osvojio je niz područja u sjevernoj Italiji na tirenskoj i jadranskoj obali nanijevši teške gubitke vojsci ravenskog egzarha.

Upravo u politici kralja Rotarija prema Bizantu Lucius je našao ključ za određivanje vremena u kojem je pala u ruke Avara i Slavena Salona i drugi primorski gradovi bizantske Dalmacije. Iako u Pavlu Đakonu i ostalim izvorima nije našao direktnu potvrdu, Lucius povlači pomoću historijskih analogija lucidan zaključak da je Rotari (možda zajedno s Arapima koji su upravo tada osvajali široka područja Carstva na Istoku) ne samo potaknuo Avere da osvoje ostatke bizantske Dalmacije, nego da im je, kao nekada kralj Agilulf, uputio pomoć i svoje ljude koji su ih podučili kako se osvajaju gradovi. Lucius smatra da je konačni pad Dalmacije bio od velikog interesa za Langobarde, jer je tako Grcima bila oduzeta mogućnost da njezine gradove koriste kao uporišta za napade na njih u Italiji. No, on dopušta mogućnost i samostalne akcije Avara i Slavena u to vrijeme, kada je Carstvo bilo potpuno zauzeto arapskim napredovanjem u prednjoj Aziji i sjevernoj Africi, kako bi ne samo osvojili gradove, nego ih i razorili, i to stoga da Romanima i uopće bizantskim snagama oduzmu mogućnost da se u njima koncentriraju i da ih odatle i dalje napadaju (kao dotada što se opisuje u 29. i 30. glavi DAI), jer sami u njima nisu vidjeli nikakve koristi. B. Kuntić-Makvić piše da »Lučić zapravo dvoji jesu li gradovi bili razoreni«.⁴⁵ Međutim Lucius o tome nimalo ne dvoji, nego izričito kaže da su »Salona, Skradin, Narona i Epidaur bili razoreni«, te pobija Porfirogenetovu tvrdnju da su Romani našli spas u primorskim gradovima navodima u samom Porfirogenetu, tj. u DAI, u Tominu opisu pada Salone i u vijesti da je papa Ivan IV uputio opata Mar-

³⁹ Ibidem, III, 29, 31.

⁴⁰ Ibidem, IV, 20.

⁴¹ Ibidem, IV, 24.

⁴² Ibidem, IV, 28.

⁴³ Ibidem, IV, 37.

⁴⁴ Ibidem, IV, 40.

⁴⁵ B. Kuntić-Makvić, 139, bilj. 9.

tina u Dalmaciju i Istru da otkupljuje zarobljenike i svetačke moći.⁴⁶ A cijelu 10. glavu posvetio je, kao što joj i naslov kaže, »Ponovnoj izgradnji nekih dalmatinskih gradova«, koji su dakle prethodno morali biti razoreni. Isto mišljenje zastupa i suvremena historiografija i arheologija, koje je dobro izrazio B. Grafenauer: »Salona je savrnjena sa zemljom i ostala u ruševinama«,^{46a} ili sličnim riječima Z. Vinski, L. Katić, P. Skok.⁴⁷

U skladu s Luciusom kasnije su i Farlati, Dümmler, neko vrijeme i sam Rački uzimali 639. kao godinu pada Salone.⁴⁸ No, od početka 20. st. potpuno je prevladala — kao što smo izložili — 614. godina. Međutim smatramo da tezu o antibizantskoj koaliciji Avara i Langobarda i o njezinu utjecaju na konačni pad bizantske Dalmacije — kao što smo i mi pretpostavili nezavisno od Luciusa⁴⁹ — treba ozbiljno uzeti u obzir.⁵⁰ Pošto je utvrđeno da se Rotari uspeo na langobardsko prijestolje već 636. godine, a misija opata Martina se datira u 641. godinu, to Luciusovo razdoblje pada Salone možemo proširiti na posljednjih šest godina vladavine cara Heraklija (636—641). S tim razdobljem se slažu i Heraklijevi novci pronađeni u nekadašnjoj Saloni, od kojih posljednji dopire u 630/31. godinu. I rezultati L. Margetića, koji je pokazao da neuspjeh Avara pod Carigradom nije narušio njihove snage u Panoniji i na zapadnom Balkanu, govore da su Avari imali još u to vrijeme snage za takvu akciju.⁵¹

⁴⁶ Lucius, 42.

^{46a} Bogo Grafenauer, Proces doseljavanja Slavena na Zapadni Balkan, i u Istočne Alpe, Simpozijum (bilj. 12), 48—49.

⁴⁷ Zdenko Vinski, Rani srednji vijek u Jugoslaviji od 400. do 800. godine, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 3 serija, sv. V, Zagreb 1971, 63: »Avari su sa Slavenima 614. godine zauzeli i strahovito opustošili Salonu, nadalje Scardonu, Epidaurum, Docleu itd. Katastrofa razaranja tih antičkih gradova prekinula je, doduše, dotadašnji kasnoantički način života u smislu urbane cjelovitosti, ali je ipak jedan dio raspršenog gradskog stanovništva biološki preživio i nastavio ovdje ili ondje egzistencijom u zbjegu, na ladanju, ili se čak ponegdje uspio povratiti u devastirani grad.« Dodali bismo da, ukoliko se takav povratak zaista negdje dogodio, da se život u takvim gradskim ostacima nije sve do dolaska Franka oko 800. god. mogao razlikovati od biološkog preživljavanja. O rušenju i požaru Salone i na temelju vlastitog terenskog istraživanja piše Lovre Katić, Vjerodostojnost Tome Arcidakona i posljednji dani Solina, VAHD LIII/1950—1951, 99—119. O bijegu Romana u Italiju, na otoke i u planine, te o razorenim obalskim gradovima, koji su dugo ostali napušteni, uvjerljivo piše i Petar Skok, Dolazak Slavena na Mediteran, Split 1934, 188.

⁴⁸ Pregled mišljenja Bulić, Sul'anno, 273 ss.

⁴⁹ Vladimir Koščak, Pripadnost istočne obale Jadrana do splitskih sabora 925—928, HZ XXXIII—XXXIV/1980—1981, 293 i 352; isti, O nekim pitanjima hrvatske povijesti u ranom srednjem vijeku HZ XXXVII/1984, 216 i 232.

⁵⁰ I oko 665. g. langobardski kralj Grimold pozvao je u pomoć Avare protiv furlanskog vojvode Lupusa, koji se pobunio protiv njega. Avari su povjereni zadatak izvršili, ali je zatim i sam kralj imao s njima dosta neprilika. (Paulus Diaconus, V, 19—21).

⁵¹ »Dakle i poslije 626. god. avarska vlast je dosta stabilna tako da je unatoč odlasku jedne značajnije bugarske jedinice u Bavarsku oko 630. god. u stanju da na zapadu priđe u protuofenzivu.« Lujo Margetić, Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, Zbornik Historijskog zavoda JAZU, vol 8, Zagreb 1977, 47.

Na kraju ove analize — uzimajući u obzir i dolazak Hrvata — o čemu će biti riječ u idućem poglavlju — možemo reći da je do pada Salone i drugih primorskih gradova na dalmatinskom kopnu, ali ne na otocima, došlo, prema našem mišljenju, u 637—638. godini. Bio je to posljednji čin slavensko-avarske invazije u Dalmaciju, koju su Slaveni započeli prije 90 godina, a zatim nastavili u zajednici s Avarima, da bi tijekom posljednjih 50-ak godina granica između Avarije i ostataka te bizantske pokrajine tekla duž dinarskoga planinskog masiva.

Izvanredno težak položaj dalmatinskih gradova prije pada utvrdila je i arheologija. Već je F. Bulić uočio da su Salonitanci u posljednje doba svojeg grada živjeli u teškoj oskudici: »Početkom VII. v. poharaše Avari okolicu Solina, čvrste zidine grada odolješe navalama, ali u groblju u Manastirinama sve je bilo uništeno. U pomanjkanju sredstava za uspostavu bazilike u predašnje stanje, Solinjani preudesiše za nevolju samo prijašnji poprečni brod za malu crkvu.«⁵² I drugi istraživači, osobito E. Dyggve i R. Egger, utvrdili su da ne samo grobljanska bazilika u Manastirinama nego i crkva u Kapljuču, bazilika na Marusincu i križolika crkva u Saloni odaju pregrađivanja u teškim i oskudnim prilikama, da su dakle sve te crkve na području Salone imale svoju »Notphase«. Tu fazu nužde, vidnu na ostacima spomenutih sakralnih objekata Salone, obradila je i I. Nikolajević,⁵³ samo što ona to razdoblje pomiče nakon 614. godine, kada svi citirani istraživači stavljaju definitivnu propast Salone. Prema autorici Avari i Slaveni bi oko te godine zaposjeli Salonu bez protivljenja starosjedilaca koji bi ostali u gradu i nastavili se brinuti za svoje sakralne objekte. No, odmah nakon misije opata Martina 641. g. (koja da je također dokaz mirnog suživota) dio svetačkih moći, koje on nije odnio u Rim, bio bi prenijet u Split, dakle u Dioklecijanovu palaču, te je tako sredinom 7. stoljeća Salona napuštena. Autorica ne kaže zašto bi Salonitanci prenosili moći u Split i napustili Salonu, ako su u njoj mogli mirno živjeti. Također potpuno prešućuje sve izvore o razaranju Salone, iako navodi da i arheološki nalazi svjedoče o rušenju i požaru grada.

Ako se navedeno pregrađivanje sakralnih objekata može smjestiti u prvu polovicu 7. stoljeća kao izraz jedne »Notphase«, onda je po našem mišljenju ta faza bila uzrokovana avarsko-slavenskim neprijateljskim okruženjem, dok se definitivna propast Salone dogodila oko 637. godine. I sama I. Nikolajević priznaje da je, kao što smo naveli, Salona sredinom 7. stoljeća bila napuštena, a to se može objasniti jedino razaranjem grada.

2) Kada i odakle su Hrvati došli

L. Margetić je svoju tezu da su Hrvati došli na istočnu obalu Jadrana tek potkraj 8. stoljeća, koju je izveo iz vlastitog tumačenja nekih vijesti u 30. glavi DAI, pokušao potkrijepiti podacima iz toponomastike, arheologije,

⁵² Don Frane Bulić, Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij, Zbornik Matice Hrvatske o tisućoj godišnjici Hrvatskog kraljevstva, Zagreb 1925, 201.

⁵³ Ivanka Nikolajević, »Salona Christiana« u VI i VII veku, VAHD 72—73, Split 1979, 151—169; s odgovarajućom literaturom.

numizmatike i lingvistike.⁵⁴ Te dodatne argumente već je M. Suić osporio valjanim protuargumentima,⁵⁵ te su oni kasnije potpuno isпали iz diskusije, a mi ćemo se na njih vratiti u idućem poglavlju ovog rada. Nakon Suića i mi smo se kritički osvrnuli na Margetićevu tezu,⁵⁶ a Margetić nam je replicirao u opširnem odgovoru u kojem pobija i neke druge naše stavove iz navedenog rada,⁵⁷ na što smo uzvratili detaljnijim obrazloženjem našeg mišljenja.⁵⁸ I drugi su autori podvrgnuli kritici Margetićevu tezu ili pojedina njegova gledišta. Središnja tema ove diskusije postalo je ne samo pitanje kada nego i odakle su Hrvati došli, jer u sva tri glavna izvora za dolazak Hrvata (Porfirogenetov DAI, Toma Arcidakon, a donekle i Ljetopis Popa Dukljanina) oba su pitanja nerastavno povezana.

Prikaz ove diskusije dao je L. Margetić,⁵⁹ odgovorivši na primjedbe M. Suića,⁶⁰ S. Antoljaka,⁶¹ V. Koščaka,⁶² N. Klaić⁶³ i I. Goldsteina.⁶⁴ Nije se osvrnuo na mišljenje S. Vilfana,⁶⁵ ni Ž. Rapanića,⁶⁶ a nije se ni mogao na ono R. Katičića,⁶⁷ kao ni na također kasnije objavljene tekstove N. Klaić.⁶⁸ U

⁵⁴ Margetić, Konstantin, 65—74.

⁵⁵ Mate Suić, Ocjena radnje L. Margetića, Ibidem, 97—99.

⁵⁶ Koščak, Pripadnost, 294—295.

⁵⁷ Lujo Margetić, O radu V. Koščaka, »Pripadnost istočne obale«, HZ XXXVI/1983; o dolasku Hrvata 255—261.

⁵⁸ Koščak, O nekim; o dolasku Hrvata 211—216.

⁵⁹ Lujo Margetić, Još o dolasku Hrvata, HZ XXXVIII/1985, 227—240.

⁶⁰ Vid. bilj. 55.

⁶¹ Stjepan Antoljak, Obnovljeno i nadopunjeno tumačenje jednoga pasusa u 30. glavi Porfirogenetova De Administrando Imperio, Godišen zbornik Filozofski fakultet Skopje, 5—6/1979—1980, 63—86.

⁶² Koščak, O nekim.

⁶³ Nada Klaić, O problemima stare domovine, dolaska i pokrštenja dalmatinskih Hrvata, Zgodovinski časopis 38/1984, br. 4, 253—270.

⁶⁴ Ivo Goldstein, Ponovno o Srbima u Hrvatskoj u 9. stoljeću, HZ XXXVII/1984, 238—239.

⁶⁵ Sergij Vilfan, Evoluzione statale degli Sloveni e Croati, Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo XXX/1982, Gli Slavi Occidentali e Meridionali nell'Alto Medioevo I, Spoleto 1983, 120—123.

⁶⁶ Zeljko Rapanić, Prilog proučavanju kontinuiteta naseljenosti u saloni-tanskom ageru u ranom srednjem vijeku, VAHD LXXIV/1980, 202; isti, La costa orientale dell'Adriatico nell'alto medioevo, edicija cit. u prethodnoj bilješci, II, 839—842; taj rad, neznatno preinačen i s nekoliko dodatnih bilježaka, objavljen je na hrvatskom jeziku: Istočna obala Jadrana u ranom srednjem vijeku, SHP, ser. III, sv. 15, Split 1986, o Margetiću 12—14.

⁶⁷ Radoslav Katičić, Die Anfänge des Kroatischen Staates, Die Bayern und ihre Nachbarn I, Oesterreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 179 Band, Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung, Bd. 8, Wien 1985, 299—312.

⁶⁸ N. Klaić, Najnoviji, 31—58; ista, Zu Verteidigungssystemen in den mittelalterlichen kroatischen Ländern, Balcanoslavica 11—12, Prilep 1984—85, 1—10; ista, Hrvatski Srbi od IX do XVI stoljeća, Dvotjednik OKO, Zagreb, 6—20. XI. i 20. XI — 4. XII. 1986; ista, Sjever i jug u Hrvata i Srba, ibidem 15—29. I. i 29. I — 12. II. 1987.

istoj ediciji, gdje i Margetićev odgovor objavljen je i rad B. Kuntić-Makvić,⁶⁹ ali autorica, iako pet puta citira njegovu raspravu, nije se upuštala u ocjenu same teze.

Na početku osvrnut ćemo se na onaj dio Margetićevog odgovora koji je nama upućen. Margetić pobija naš prigovor da je prešutio sukladnost viješti u DAI i u Tome Arcidakona o dolasku Hrvata, tvrdnjom da »prema Tominoj koncepciji sedam ili osam slavensko-gotskih tribusa nisu Hrvati«.⁷⁰ Time ne samo da proturječi bez ikakvih relevantnih argumenata cijeloj dosadašnjoj historiografiji, nego je ostao dužan odgovoriti, tko su onda bili tih sedam ili osam rodova plemića, koji su došli iz Poljske (Lingones kod Tome), odnosno iz Bijele Hrvatske (Linciki kod Porfirogeneta).⁷¹ O nekoj Margetićevoj »got-sko-slavenskoj« mješavini ne može biti ni govora, jer bi nas to opet vratilo na gotsku teoriju o porijeklu Hrvata. Još manje smo voljni, a to nije učinio ni Margetić, pozvati u pomoć N. Klaić, koja je, nepotpuno i krivo navodeći Hauptmanna i Grafenauera, tvrdila da se radi o legendarnom broju sedam, koji da je prisutan i u mađarskoj i bugarskoj narodnoj tradiciji.⁷² Samo ni mađarska, ni bugarska historiografija se ne odriču svojih sedam prvotnih, odnosno zatečenih plemena, koja su potvrđena u povijesnim izvorima, kao što su potvrđena i hrvatska plemena kod Porfirogeneta i Tome. Doduše, ni Klaićeva kasnije nije više tako sigurna u njihovo legendarno porijeklo, da pače ističe: »tradicija je bez sumnje u toj tački ipak i stara i čvrsta«.⁷³ No, u razmatranoj diskusiji još se radikalnije vraća na svoje prijašnje mišljenje i govori o »poznatoj priči« iz 10. stoljeća.⁷⁴ Prema tome Hrvati ne bi mogli imati ni svoju vlastitu »priču«, nego su i nju morali posuditi, i to od Mađžara koji su i po novoj tezi došli sto, a zapravo 250 godina nakon njih.

Margetić je prešutio ovaj put našu napomenu da i DAI i Toma stavlja-ju dolazak Hrvata u vrijeme neposredno nakon avarsko-slavenskog osvajanja Salone i drugih dalmatinskih gradova. Kada se govori o vremenu dolaska Hrvata, taj sukladni vremenski podatak u oba izvora još je bitniji nego njihovo slaganje o dolasku sedmero braće, odnosno sedam-osam plemena iz Bijele Hrvatske, odnosno krajeva Poljske i Češke.

Što se tiče Popa Dukljanina Margetić kaže: »Trebalo priznati da bi Koščakova teza bila vrlo uvjerljiva da je Pop Dukljanin bar jedan jedini put spomenuo Crvenu Hrvatsku prije IX stoljeća.«⁷⁵ Istina, Crvena kao i Bijela Hrvatska se u LjPD prvi put spominju u vezi s Duvanjskim saborom na kojem je kralj Svetopelek-Budimir tako nazvao dijelove svoga kraljevstva. U novije vrijeme u historiografiji je prevladalo mišljenje da je Duvanjski sabor, o kojem je vijesti Dukljanin iskoristio u svoju svrhu, održan u drugoj polovici 9. stoljeća. No, očito je da Dukljanin taj sabor u svojoj koncepciji

⁶⁹ Vid. bilj. 35.

⁷⁰ Margetić, Još, 234.

⁷¹ Koščak, O nekim, 211.

⁷² Nada Klaić, Marginalija uz problem doseljenja Hrvata, Razprave V, Hauptmannov zbornik, SAZU, Ljubljana 1966, 17—18.

⁷³ Ista, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971, 137.

⁷⁴ Ista, O problemima, 262; ista, Najnoviji, 33, 50.

⁷⁵ Margetić, Još, 235.

namjerno prebacuje u mnogo ranije vrijeme, i zato s njime povezuje druge vijesti iz prijašnjih razdoblja, koje je mogao naći u »Liber Gothorum qui dicitur Regnum Sclavorum« i u knjizi »Methodius« koje sam navodi. U tim ili drugim vrelima on je našao i podatak o Crvenoj Hrvatskoj, jer je isključeno da bi ga sam mogao izmisliti. Tražiti da on u svojem spisu, koji nema ni jedne godine, ni datuma, datira njezin postanak zaista nije realno. Ta već i sam pojam »Crvena Hrvatska« za povjesničara predstavlja takav izazov, da se ni mi nismo mogli o njega oglušiti, te smo ga pokušali smjestiti u 7. i 8. stoljeće, gdje jedino može naći opravdanje.

Značajno je da se u oba ova slučaja (Tome i Dukljanina), tj. dva puta Margetić poziva na čitatelja, kojemu prepušta »da se prikloni onome shvaćanju, koje mu se čini ispravnijim«. Time je na najjasniji način potkriepio svoju tvrdnju: »Mi sa svoje strane nemamo ovdje više ništa dodati.«⁷⁶ Da Margetić zaista više nema išta bitno dodati u diskusiji s nama (koja se odnosila i na neka druga pitanja hrvatske povijesti u ranom srednjem vijeku) vidi se također iz činjenice da je cijelu trećinu svojeg odgovora nama posvetio kritici naše bilješke od jednog retka i pol, u kojoj smo se osvrnuli na jednu njegovu, kao što sam kaže, »usputnu doista nevažnu primjedbu«.⁷⁷

Kritiku Margetićeve teze o dolasku Hrvata potkraj 8. stoljeća, koju smo razmatrali već u tri navrata,⁷⁸ ovdje želimo nadopuniti u svjetlu cjelokupne dosadašnje diskusije. Kao osobito zanimljivi pokazali su se prilozi N. Klaić. Nakon jetke kritike Margetićeve »maštovite konstrukcije«⁷⁹ autorica povlači neočekivan zaključak: »Zato (Valjda zato, jer smo »sasvim zbunjeni njegovim smušenim pisanjem« i jer »nije uspio naći izlaz iz sebi uistinu preteškog anonimovog teksta? V. K.) ostaje, kako nam se čini, kao trajna vrijednost Margetićeve rasprave njegovo uspješno premještanje hrvatskog dolaska iz VII. u kraj VIII. st.« Na drugom mjestu još je kritičnija prema Margetiću, ali i kontradiktornija: »Takvim je pisanjem svojoj izvanrednoj ideji o dolasku Hrvata potkraj 8. st., kako spomenusmo, oduzeo svaku vrijednost.«⁸⁰ Ipak to je jedino pozitivno mišljenje, pored onog Ž. Rapanića, o toj tezi. I dok se Rapanić zadovoljio općim pohvalama ideji da su Hrvati došli na poticaj Franačka (ne shvativši da Margetić taj franački poticaj pobija⁸¹), koja da objašnja-

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Ibidem, 236. Margetić je pritom, pored dva-tri lapsusa na koja se nema smisla obazirati, počinio i stvarnu pogrešku, jer kaže da »Koščak stalno tvrdi da su se za baštinu Ludovika II borili Ludovik Njemački i njegov sin Karlman«. Da bismo pokazali o čijoj se tu upornosti radi, dovoljno je da citiram iz svojeg teksta jedinu rečenicu koja se odnosi na to pitanje: »mi ne kažemo da su Hrvati 875. god. sudjelovali u ratu na strani kralja Ludovika Njemačkoga, nego jedino da je nakon smrti cara Ludovika II rat za njegovu baštinu knez Domagoj pokušao iskoristiti da proširi hrvatski državni teritorij u Karlmanovoj Istri.« (Koščak, O nekim, 221).

⁷⁸ Osim u dva navedena rada i u diskusiji na XXX Settimana di Studi objavljenoj u ediciji citir. u bilj. 65, I, 144.

⁷⁹ N. Klaić, O problemima, 253—257.

⁸⁰ Ista, Najnoviji, 40.

⁸¹ Ako to već nije mogao razabrati iz same rasprave, trebao je pročitati što Margetić odgovara Suiću i meni i kako se očito ograđuje od pomisli da on dolazak Hrvata veže uz franački poticaj (Margetić, Marginalije, 260). Odgovarajući N.

va povijesni vakuum od stoljeća i pol, dotle Klaićevoj, nakon što je godina-
ma slijedila Grafenauera i oduševljavala se — kao što sama priznaje — nje-
govom teorijom o ranom društvenom uređenju Hrvata na osnovi feudalizma,
što se pokazalo kao neodrživo,⁸² sada Margetićeva teza dolazi kao *deus ex*
machina da na zaista lagodan način »riješi« sve probleme hrvatske povijesti
od sredine 7. do kraja 8. stoljeća.

Da bi ovo »rješenje« učvrstila, N. Klaić se poslužila idejom A. Pavića iz
početka 20. stoljeća, da su Hrvati došli u Dalmaciju iz Karantanije,⁸³ ali ga
ne spominje. Usput rečeno i Pavić čvrsto stoji iza izvještaja u DAI da su
Hrvati došli u Dalmaciju u doba cara Heraklija. Jedini oslonac za poveziva-
nje Pavićeve Karantanije kao pradomovine Hrvata i Margetićeve teze auto-
rica je našla u pet riječi 30. glave DAI da su Hrvati u Dalmaciji bili podlož-
ni Francima »kao ranije u svojoj zemlji«. Za volju tih pet riječi N. Klaić ruši
glavni sadržaj svih triju glava DAI (29—31) u kojima je riječ o avarsko-
slavenskoj invaziji u Dalmaciju, dolasku Hrvata u doba cara Heraklija i o
njihovoj borbi s Avarima, kao tendencioznu laž i izmišljotinu — kao što sa-
ma doslovno kaže. Vratimo se, dakle, opet k carevu spisu.

Dvije glavne tendenciozne neistine o Hrvatima u DAI, tj. da je Hrvate
dao pokrstiti car Heraklije (ali iz Rima!) i da su Hrvati bili stalno podložni
Bizantskom Carstvu, pobijene su već u tom istom djelu. Nasuprot prvoj ne-
istini stoji tu istina da su Hrvate krstili biskupi poslani iz Rima za vrijeme
Porina (30. gl.), odnosno Porge (31. gl.), a u tim imenima historiografija je
otkrila kneza Bornu (818—822), te da se dio Hrvata i ostalih Slavena krstio
još i u doba cara Bazilija I u drugoj polovici 9. st. (29. gl.). Nasuprot drugoj
neistini stoji u DAI istina da su u prvoj polovici 9. st. za vrijeme mlitavih ca-
reva iz amorijske dinastije, a osobito za Mihajla Mucavca (820—829) dalmatin-
ski gradovi i Hrvati zajedno s drugim plemenima otpali od Carstva (29. gl.).
No, najvažniji dokaz protiv neprekidne bizantske vlasti je vijest da su se
Hrvati u Dalmaciji stanoviti broj godina pokoravali Francima (30. gl.). Ali i
u 31, najtendencioznijoj od svih glava, iz opisa ugovora Hrvata s papom, te
prikaza njihove vojne sile i politike vidi se da je Hrvatska bila nezavisna
od Bizanta. Međutim vijest da su Hrvati došli u vrijeme cara Heraklija nije
u DAI nigdje osporena. Stoga se ni Margetić nije mogao koristiti ni jednim
izravnim navodom iz DAI, niti objasniti zašto bi Porfirogenet izmislio baš He-
raklija, kada je imao toliko drugih bizantskih careva na raspolaganju. Na-

Klaić on će biti još odlučniji i opširniji: »ne vjerujemo u ulogu Franaka pri do-
lasku Hrvata«, jer su »Hrvati došli u svoju novu domovinu uz suglasnost Avara«.
(Isti, Još, 237 i 238.)

⁸² Kritiku Grafenauerove i Klaićkine feudalne teorije u hrvatskom ranom
srednjem vijeku iznio sam u Komentaru drugog izdanja Josip Horvat, *Kultura*
Hrvata kroz 1000 godina, Zagreb 1980, 408—410. S mojim stavovima, koje citira,
slaže se i Ivo Goldstein, *O Tomislavu i njegovom dobu*, *Radovi Instituta za*
povijest Sveučilišta u Zagrebu 18/1985, 44, navevši ediciju i stranicu, ali ne i
autora tih stavova.

⁸³ Armin Pavić, *Cara Konstantina VII. Porfirogenita De administrando im-
perio* glave 29—36, Zagreb 1906; novo izdanje Zagreb 1909; treće izdanje: *Postanje*
Gundulićeva Osmana i glave 29—36 u Porfir. De adm. imp., Zagreb 1913.

protiv da su Hrvati došli tek oko 800. godine, Porfirogenet ne bi samo 150 godina kasnije mogao tako uporno tvrditi da su došli u doba cara Heraklija.⁸⁴

Tvrđnju Konstantina Porfirogeneta nije opovrgao ni njegov anonimni nastavljač (30. gl.). Iako nije spomenuo cara Heraklija, on je dolazak Hrvata ostavio u njegovo vrijeme, tj. neposredno nakon avarsko-slavenkog osvajanja Salone i drugih primorskih gradova Dalmacije. Margetić misli suprotno: »ako treba negdje staviti cezuru, tekst nas upravo sili da je stavimo između opisa pada Salone i opisa pradomovine Hrvata, s jedne strane, i dolaska Hrvata, s druge strane«,⁸⁵ koji dolazak povezuje s pokoravanjem Hrvata Francima. Međutim mi smatramo da cezuru treba staviti između opisa pradomovine Hrvata i njihova dolaska, koji se nadovezuje neposredno na pad Salone, s jedne strane, i pokoravanje Francima s druge strane, jer između ta dva zbivanja stoji opis stoljetnog razvoja, u kojem su našli mjesta ostaci Avara u Dalmaciji, ostaci Hrvata u Bijeloj Hrvatskoj, njezin položaj i pokoravanje Otonu I te odlazak Hrvata iz Dalmacije u Ilirik i Panoniju.

Dakle, Margetić — kao i nekada I. Lucius — pogrešno pretpostavlja vlast Franaka nad Hrvatima odmah nakon dolaska. Samo što Lucius to stavlja u 7, a Margetić na kraj 8. stoljeća. Lucius zapravo ne odgovara izravno kada su Hrvati došli, jedino izražava sumnju da je to bilo — kao što on kaže — za cara Heraklija Starijeg (610—641), jer avarsko osvajanje Dalmacije stavlja između 638. i 640. godine, a u preostalu jednu godinu (do smrti cara Heraklija) nije mogao smjestiti vijesti također iz DAI da su se Hrvati nekoliko godina borili s Avarima, da su zbacili franački jaram i da su bili pokršteni. Zato je izmislio Heraklija Mlađeg, za kojeg B. Kuntić-Makvić pretpostavlja da je pod tim imenom mislio na Justinijana II (685—695. i 705—711), te nagađa da bi Hrvati, prema Luciusu, mogli doći za njegove prve vladavine,⁸⁶ što Lucius, dakako, ne kaže. No, iz svega je očito da on smatra da su Hrvati došli potkraj 7. stoljeća. To je najbolji primjer kamo i velikog povjesničara dovodi nastojanje da pošto-poto »uskлади« različite vijesti izvora umjesto da ih vrednuje.

Lucius i Margetić su previdjeli da Anonim ne veže dolazak Hrvata s Francima, jer nakon opisa dolaska daje — kao što smo naveli — prikaz stoljetnog

⁸⁴ Iako je probizantska tendencioznost u DAI više nego očita, vrijedno je navesti mišljenje njegova posljednjeg izdavača G. Moravcsika, koji kaže da je spis bio »povjerljiv, zaista najtajniji dokument, koji nije bio nikad objavljen, nego jedino čuvan u carskom arhivu« (32), dok R. Jenkins u svojem uvodu u isto izdanje piše: »okolnost da kasniji pisci ne odaju poznavanje tog spisa pojačava njegovu vrijednost. To nije pristran dokument propagande, skovan da impresionira domaće i strane krugove« (13—14). Katičić citirajući ova mišljenja primjećuje: »Zanimljivo je upozoriti na tu narav Konstantinova spisa, jer se u novijoj historiografiji od Ljudmila Hauptmanna preko Boge Grafenauera do Nade Klaić ističe bizantska tendencija Konstantinova spisa i misli da je on samo iz razloga političkog prestiža povezo dolazak Hrvata s carem Heraklijem i njegovom politikom prihvaćanja naroda organiziranih u ratničke družine kao federata protiv Avara, što su opasno ugrožavali granice carstva sa sjeverozapada.« (Radoslav Katičić, »Bog Hrvata« u Konstantina Porfirogeneta, Skokov zbornik, Zagreb 1985, 238.)

⁸⁵ Margetić, Konstantin, 25.

⁸⁶ Kuntić-Makvić, 146.

razvoja, a zatim kaže da su se »stanoviti broj godina Hrvati u Dalmaciji pokoravali Francima«, pa je zato u njegovu prikazu između dolaska i početka pokoravanja moglo proteći stoljeće i pol. Zašto Anonim nije spomenuo Heraklija u vezi s dolaskom Hrvata? Čini nam se zato što nije mogao naći ni jedan dokaz da su Hrvati bili podložni Bizantskom Carstvu (osim možda u doba Bazilija I, i to veoma kratko), što Porfirogenet toliko naglašava zasnivajući tu tobožnju podložnost na pozivu i zapovijedi cara Heraklija. Ne spominjući nigdje vlast Bizanta nad Hrvatima, čak ni njegovu ulogu pri njihovom pokrštavanju, Anonim je izbacio i ulogu cara Heraklija u njihovom dolasku, ali je taj ipak ostavio u njegovom vremenu.

Naše je mišljenje da je Anonim što se tiče odnosa cara Heraklija prema Hrvatima donekle pretjerao, jer — kao što smo već drugdje istakli⁸⁷ — teško je objasniti iznenadni pokret Hrvata sa sjevera na jug bez takvog poziva, koji se potpuno uklapa u stoljetnu i veoma čestu praksu Rimskog Carstva da jedne barbare suzbija pomoću drugih. No, Porfirogenetovu tendenciju da na tome pozivu zasnije pokoravanje Hrvata Bizantu, Anonim je s pravom izbacio iz svojeg prikaza. Od autora koji su se u najnovije vrijeme izjašnjavali o tome pitanju, navest ćemo J. Ferlugu, koji ističe da su Hrvati došli ne samo u vrijeme nego i na poziv cara Heraklija,⁸⁸ i R. Katičića, koji priznaje ne samo Heraklijev poziv nego i savez Hrvata s Bizantom, te se tako, potpuno usvajajući 31. gl. DAI, stavlja na suprotan pol od promatrane teze.⁸⁹

Suvremena historiografija (Hauptmann, Grafenauer) navedene riječi Anonima o ranijem pokoravanju Hrvata u svojoj zemlji Francima, kojih se N. Klaić sada tako zdušno prihvatila, odbacila je kao neumjesne. Tom mišljenju priključio se i L. Margetić: »N. Klaić u anonimovom tekstu, koji je prepun nepouzdanih i nevjerovatnih vijesti⁹⁰ ističe kao osobito pouzdanu rečenicu, u kojoj se kaže da su Hrvati u svojoj ranijoj postojbini bili pod franačkom vlašću. Ne vidimo nikakvog razloga zašto bi se upravo toj rečenici pridavala

⁸⁷ Koščak, Pripadnost, 291.

⁸⁸ J. Ferluga se prilikom diskusije o referatu S. Vilfana na XXX Settimana di Studio u Spoletu (15–21. IV 1982.) izrazio o Margetićevoj tezi prilično neodređeno (bilj. 65, I, 149), da bi je zatim u svojem referatu implicate odbacio naglasivši da Jovan Kovačević s pravom prihvaća vijesti Konstantina Porfirogeneta da su Hrvati i Srbi došli u sporazumu s carem Heraklijem. (Jadran Ferluga, Gli Slavi del Sud ed altri gruppi etnici di fronte a Bisanzio, ibidem, 315.) Svoje mišljenje da je dolazak Hrvata i Srba povezan s carem Heraklijem potvrdio je Ferluga i u jednom kasnijem radu: Bysanz auf dem Balkan im frühen Mittelalter, Südost Forschungen, XLIV/1985, R. Oldenbourg — München, 3.

⁸⁹ Vid. bilj. 84 i treće poglavlje ovog rada.

⁹⁰ Margetić u svojem ranijem radu donosi popis netočnosti 30. gl. DAI o odnosu Hrvata i Franaka: »Kadolah je umro od bolesti 819. god. pa se vijest o pogibiji franačkog vođe možda odnosi na pogibiju markgrofa Erika kod Trsata 799. god; protiv Franaka dignula se samo Panonska Hrvatska pod Ljudevitom, a Dalmatinska Hrvatska pod Bornom ostala je Francima vjerna; Ljudevitove borbe s Francima nisu trajale sedam već najviše pet godina«. (Konstantin, 29) »Hrvati nisu pobijedili Franke, nego je naprotiv Ljudevitov ustanak ugušen; Dalmatinska Hrvatska nije bila jedinstvena u borbi protiv Franaka s Panonskom Hrvatskom; franačka vlast nad Hrvatima prestala je tek 878. god.« (Ibidem, 30)

tako velika pouzdanost i vjerodostojnost.«⁹¹ Margetić također primjećuje da je »pagus Crouuati« u Karantaniji premalo područje da bi pokrio pojam Bijele ili Velike Hrvatske, i da njegovih stanovnika nije bilo toliko da bi mogli kolonizirati bizantsku Dalmaciju.⁹²

B. Ferjančić smatra da iz navedene rečenice »izlazi da je pre dolaska Dalmatinskih Hrvata pod Franke već bilo njihovih saplemenika pod franačkom vlašću. To su verovatno Panonski Hrvati, čiji knez Vojnomir 796. g. prati franačku vojsku u borbi protiv Avara.«⁹³ Mogućnost takvog tumačenja spornih riječi je očita, samo nama se čini da ti sunarodnjaci dalmatinskih Hrvata nisu bili u Panoniji, jer dalmatinski Hrvati dolaze već 791. pod Franke, dakle u isto vrijeme kada i panonski, ako ne ranije. Ako je Ferjančićeva misao točna, onda su se ti Hrvati, koji su došli pod Franke prije nego li oni u Dalmaciji, mogli nalaziti jedino u Karantaniji, koja je priznavala franačku, tj. bavorsku vlast od sredine 8. stoljeća.

Moguće je i treće, držimo najvjerojatnije, rješenje. Autor 30. glave iz činjenice, koju navodi, tj. da je u njegovo vrijeme u Bijeloj Hrvatskoj imao vrhovnu vlast kralj istočnih Franaka, Oton I, izvodi kasnije, kada izvještava da su se Hrvati u Dalmaciji pokoravali Francima, svoj vlastiti zaključak i umeće riječi: »kao ranije u svojoj zemlji«, jer je pogrešno pretpostavio trajnost franačke vlasti smatrajući da su i u 7. stoljeću, kao i u 10, Franci vladali u Bijeloj Hrvatskoj.⁹⁴ I sada zbog tih pet riječi Anonimovog pogrešnog komentara, umetnutog u hrvatsko narodno predanje, trebalo bi izbaciti čitave izvještaje o dolasku i borbama Hrvata, i to dvojice autora. To bi trebao biti plod »znanstvene analize«, a ostaje samo tvrdnja da je u carevom spisu sve o dolasku Hrvata pusta laž osim pokoravanja Francima. Štoviše ta sitna Anonimova glosa trebala bi poslužiti kao jedini dokaz za tezu, koju ni Margetić kao njezin autor nije uspio ničim dokazati, kao što dobro osjeća i N. Klaić pružajući mu tu slamku spasa, koje se on međutim — kao što smo vidjeli — odriče.

Margetić se uopće odriče »pitanja odakle su došli Hrvati, o njemu se uopće nismo izjasnili.«⁹⁵ Time je, dakako, njegova teza još više ostala visjeti u zraku, jer pitanje odakle su Hrvati došli čini bitan dio Porfirogenetova i Anonimova izvještaja, koje on pobija. Klaićeva je to uvidjela i zato inzistira na Karantaniji, što je potrebno još pobliže razmotriti.

⁹¹ Margetić, Još, 232.

⁹² Ibidem.

⁹³ VIZ II, 32.

⁹⁴ Do sličnog zaključka, ali ne koristeći se podatkom o vlasti Otona I u Bijeloj Hrvatskoj, došao je i Suić smatrajući da se radi o anakronističkoj pretpostavci samog Anonima (92). N. Klaić pobijajući to Suićevo gledište i ne pokušava da mu suprotstavi i jedan protuargument, nego se zadovoljava praznom konstatacijom da je »Suić nakon svih mogućih prijedloga koji su u literaturi o tom mjestu dani izabrao jedan koji je teško logički opravdati« (N. Klaić, Najnoviji, 44—45.)

⁹⁵ Margetić, Još, 237. Međutim ovo isticanje da se nije izjasnio odakle su Hrvati došli nije sasvim točno, jer u svojoj bazičnoj raspravi Margetić je stranicu i pol posvetio dokazivanju da je »obavijest o pradomovini Hrvata«, tj. o »nadvislanskoj Hrvatskoj« ustvari »najčišća narodna tradicija«. I dok o podložnosti Hrvata u pradomovini Francima izražava sumnju u istinitost predaje, dotle takvu ogradu s obzirom na smještaj pradomovine ne iznosi. (Margetić, Konstantin, 14—15.)

Ali pogledajmo prije još jednu okolnost, koja bi se nekome mogla učiniti da ide u prilog promatranju tezi, iako u dosadašnjoj diskusiji nije bila posebno tretirana. Radi se o tvrdnji u 31. gl. DAI, da su Hrvati u vrijeme dolaska imali za vladara Porgina oca. Ta je tvrdnja očito izvedena iz istinite vijesti, nešto kasnije navedene, da su se Hrvati krstili za vrijeme svojeg arhonta Porge, tj. kneza Borne (818—822). Kako Porfirogenet u toj glavi tendenciozno tvrdi da je Hrvate dao pokrstiti već car Heraklije, to mu se činilo logično da spomene da su oni došli za Porgina oca.⁹⁶ Prema tome iz Porfirogenetove providne konstrukcije ne bi se nikako moglo zaključiti da su Hrvati došli pod vodstvom Bornina oca, dakle oko 800. godine. To manje što se u 30. gl. navode imena vođa koji su doveli Hrvate u Dalmaciju. Prema R. Katičiću narodna je tradicija u tom pogledu doživjela tijekom vremena stanovitu evoluciju, te se plemenskoj predaji suprotstavila kasnije težnja dinastije da dolazak Hrvata prikaže u svom interesu pod vodstvom jednog vladara.⁹⁷ Dodali bismo da je druga varijanta mogla isto tako biti plod autokratske tradicije Bizantskog Carstva.

Vrativši se na Karantaniju moramo postaviti osnovno pitanje: Iz kojeg izvora N. Klaić izvodi svoj zaključak da su Hrvati došli upravo iz te pokrajine, jer u tri glavna vrela za tu problematiku (Porfirogenetov DAI, Toma Arcidakon i Ljetopis Popa Dukljanina) o Karantaniji nema ni riječi, da o ostalim izvorima i ne govorimo. Kada se drugima tako vehementno predbacuje da pišu iz glave, nesavjesno i bez analize izvora, onda bi vlastite postavke trebalo ipak utemeljiti na izvornoj građi. No, pogledajmo kako izgleda »savjesna znanstvena analiza«. Dodavši Margetičevoj tezi o kasnom dolasku, koji je samoinicijativno još pomakla na početak 9. stoljeća,⁹⁸ Karantaniju kao mjesto ishodišta, Klaićeva je pokušala odgovoriti na dva pitanja koja je sebi postavila: Kada su Hrvati došli u Karantaniju i zašto su iz nje otišli.

Autorici »se čini opravdanom pretpostavka da ti Hrvati sjede ondje od doseljenja u VI—VII st.«.⁹⁹ Dakle, opravdana je pretpostavka da su se Hrvati doselili u Karantaniju u 6—7. stoljeću, iako prvi spomen hrvatskog imena (in »pago Crouati« u ispravi kralja Otona I iz 954. godine¹⁰⁰) potječe tek iz doba kada piše i Konstantin Porfirogenet. No, njegov istovremeni opširni izvještaj o doseljenju Hrvata u Dalmaciju u 7. stoljeću za N. Klaić je tendenciozna izmišljotina kako bi Bizant pomoću Hrvata potisnuo iz svoje povijesti neugodni »avarski kompleks«. Štoviše i »istinoljubivi anonim« morao je u tom pogledu lagati, kako se ne bi zamjerio dvoru, te se nije usudio u svojoj 30. glavi brisati nepostojeće borbe i pobjede Hrvata nad Avarima. Samo, kako se onda usudio brisati iz cijele te povijesti ne samo ulogu već i samo ime cara Hera-

⁹⁶ Ljudmil Hauptmann, Konstantin Porfirogenet o porijeklu stanovništva dubrovačkog zaleđa, Rešetarov zbornik, Dubrovnik 1931, 19—20.

⁹⁷ Radoslav Katičić, Od Konstantina Porfirogeneta do Povaljske listine, Brački zbornik 15, Supetar 1987, 38.

⁹⁸ »dolazak Hrvata treba datirati prvim godinama 9. st.« (N. Klaić, Najnoviji, 56.)

⁹⁹ N. Klaić, O problemima, 261.

¹⁰⁰ Stjepan Antoljak, Hrvati u Karantaniji, Godišen zbornik na Filoz. fak. knj. 9, No. 2, Skopje 1956, 25.

klija, jednog od najvećih bizantskih vladara? Autorica objašnjava da je to bila »njegova osveta caru lašcu«, Konstantinu VII Porfirogenetu.

Mi se, dakako, slažemo da su Hrvati došli u Karantaniju u 7. (ne u 6) stoljeću, ali to uvjerenje izvodimo iz njihove istovremene, zapravo susljedne seobe u Dalmaciju — kao što nas izvještavaju sukladne vijesti u Konstantina Porfirogeneta, Tome Arcidakona i Ljetopisa Popa Dukljanina. No, iz kojeg izvora crpi autorica svoje uvjerenje da su Hrvati doselili u Karantaniju u 6. i 7. stoljeću? Ako se već obara na Bijelu Hrvatsku oko Visle u 7. i 8. stoljeću, jer da se tada ne može dokazati izvorima, kakvim izvorima dokazuje postojanje Hrvata u to isto vrijeme u Karantaniji?

U odgovoru na drugo pitanje autorica je pokazala da se historija može pisati ne samo mimo izvora nego i prema časovitim »inspiracijama«. U Karantaniji, naime, franačka, odnosno bavarska vlast u drugoj polovini 8. st. prisiljava Hrvate da prime kršćanstvo, ali im ujedno omogućuje kolonizaciju, osobito prema Panoniji: »Hrvati su bili nezadovoljni politikom vlastitih knezova, koji su kao i vladari tražili od njih da prime kršćanstvo. Zašto dakle ne bismo pretpostavili da su Hrvati u općem kolonizacijskom valu preselili u Dalmaciju? Možda su se spustili u kasniju Bansku Hrvatsku da bi se ondje zaustavili. Budući da je nemoguće zamisliti franačku vlast u to doba nad poganskim narodom, a hrvatski vođe nisu u novoj situaciji imali drugi izbor nego priznati franačku vlast, neće biti sumnje da su najodlučniji hrvatski došljaci zajedno s knezom ili vođom primili kršćanstvo. To je bez dvojbe i bila cijena franačke pomoći hrvatskim vođama, ali ujedno i jamstvo njihova uspjeha.«¹⁰¹

Dakle, Hrvati bježe od franačkog jarma iz Karantanije, jer ih Franci zajedno s njihovim vlastitim knezovima sile da prime kršćanstvo i »u općem kolonizacijskom valu« dolaze u Dalmaciju da bi tu zajedno sa svojim knezom i vođama još u istoj generaciji primili kršćanstvo od Franaka! No, to je tek početak. Ubrzo slijede novi obrati i nova protuslovlja.

U radu, objavljenom samo godinu dana kasnije, N. Klaić piše: »Ako su Hrvati došli iz Karantanije — a to bez sumnje jesu — onda su došli pokršteni, te su i dalje u novoj postojbini ostali kršćani. Riječ je, razumije se, o vođi i njegovoj družini, dakle onim rijetkim pojedincima koji su pod franačkom zaštitom napuštali svoju staru domovinu.«¹⁰² I dok se u prije citiranom radu trudi odgovoriti na pitanje »koji bi mogao biti uzrok hrvatskog preseljenja«,¹⁰³ ovdje uopće nije spomenuto zašto Hrvati dolaze u Dalmaciju. Jedino se kaže da su napuštali svoju staru domovinu pod zaštitom Franaka, iako smo ranije bili poučeni da Hrvati u Dalmaciju bježe pred Francima i njihovim kršćanstvom. Čini se da je do tog naglog obrata došlo pod utjecajem S. Vilfana, koji

¹⁰¹ N. Klaić, O problemima, 264. Autorica ne kaže protiv koga je Hrvatima trebala franačka pomoć. Ali iz njezinih riječi u Balcanoslavica (str. 6) da je franačka vojska pritekla u pomoć hrvatskom knezu Borni u njegovom razračunavanju s Avanima u zaleđu Velebita, očito se radi o Avarima. Na taj način autorica, iako vrlo stidljivo, ipak priznaje hrvatsko-avarske borbe, makar samo na početku 9. st.

¹⁰² Ista, Najnoviji, 53.

¹⁰³ Ista, O problemima, 263.

je upozorio da su Hrvati u Karantaniji bili već kršćani u doba kada Margetić stavlja njihovu seobu na jug. S druge strane Vilfan s pravom ističe da nije vjerojatno da bi se poganski Hrvati oko 800. godine mogli naseliti usred kršćanske Karantanije kontrolirane od Franaka.¹⁰⁴ To je još jedan dokaz kako Margetić svoju tezu nije svestrano i solidno utemeljio. Ali iz te kontroverze Klaićeva je našla zaista neočekivan izlaz, naime, da su već pokršteni Hrvati iz Karantanije, o kojima govori Vilfan, bili upravo oni o kojima govori Margetić da su došli u Dalmaciju.

U želji da upotpuni svoju tezu N. Klaić nije htjela propustiti priliku da u novom radu odgovori na pitanje odakle su Hrvati došli u Karantaniju. Pritom ruši jednim potezom pera sve što je hrvatska i svjetska historiografija od I. Luciusa u posljednjih 300 i više godina izborila, te se vraća na srednjovjekovnu legendu o pradomovini Slavena na Balkanu koju dakako ne spominje. Ali da bi tu zamisao starog ruskog ljetopisca iz početka 12. stoljeća, koju su kasnije razradili mnogi poljski, češki, hrvatski i drugi pisci,¹⁰⁵ mogla povezati s »genijalnom idejom« L. Margetića,¹⁰⁶ autorica iznosi svoju ne manje genijalnu teoriju. Prihvativši bez rezerve najnovije pretpostavke nekih austrijskih i njemačkih filologa, koji očito zbog svojih razloga tvrde da Slaveni nisu selili sa sjevera na jug nego obratno,¹⁰⁷ Klaićeva smješta pradomovinu Hrvata u

¹⁰⁴ Vilfan, 120—123. U diskusiji o svome referatu Vilfan se još jače ogradio: »Margetićeva nova interpretacija teško se može uskladiti s karantanskim Pagus Crouati. Što se tiče Margetićeve teze ona mi je trebala samo poslužiti kao primjer kontroverznih mišljenja.« (Ibidem, 146.)

¹⁰⁵ Šišić, Povijest Hrvata, 180—183; Omeljan Pritsak, The Povest' vremen-nyx lët and the Question of Truth, History and Heroic Tale: A Symposium Tore Nyberg, editor Odense University Press 1983, 133—172, o porijeklu Slavena 140—142.

¹⁰⁶ Dvotjednik »Oko«, Zagreb, 15—20. I. 1987, 8.

¹⁰⁷ Da bi se vidjelo kako strani znanstvenici katkada nekompetentno objašnjavaju probleme iz naše povijesti, može poslužiti rasprava također njemačkog povjesničara: Ralph-Johannes Lilie, Kaiser Herakleios und die Ansiedlung der Serben, Südost Forschungen XLIV/1985, R. Oldenbourg—München, 17—43. Pošto je u prva tri poglavlja dao uvjerljivu kritiku Porfirogenetova izvještaja o doseljenu Srba u 32. glavi DAI, autor je pokušao u posljednjem poglavlju dati svoju zaista originalnu interpretaciju, koja se zasniva na prikazu Tome Arcidakona kako su neki Salonitanci nakon propasti svoga grada osnovali na zapadnoj obali Jadranskog mora novo naselje, kojemu su dali ime Jadria prema rijeci Jader u starom kraju. (Rački, Thomas Archid., 31). Nadošli Hrvati su međutim — tumači Lilie — to naselje prozvali Biograd, koji Mlečani ruše 1125. godine, te se zbog tih ruševina Biograd naziva prema obližnjem Zadru (Jadera) Zara Vecchia. Upravo bi to novo ime navelo Tomu da zaključi da su Biogradu Salonitanci ranije dali ime Jadria, tvrdi autor, ali ne objašnjava na temelju čega bi se moglo povjerovati da je ime, koje je nastalo u 12. st. upravo ono koje su već u 7. st., dali, prema Tomi, Salonitanci mjestu u koje su izbjegli, tj. da su se upravo tu naselili, a ne negdje drugdje na jadranskoj obali. Drugim riječima Lilie jedino na temelju labave sličnosti imena — Jadria, Jadera, Zara Vecchia — poistovjećuje Tominu Jadriu sa Zara Vecchia, odnosno s Biogradom. Ali ta ne baš kartezijska logika poslužila mu je da u to naselje smjesti iz Salone izbjeglog »bizantskog guvernera« u doba cara Heraklija, kojemu da su se Srbi na svom dolasku sa sjevera obratili. Tu vijest je Porfirogenet sredinom 10. st. dobio iz srpske narodne tradicije, te bi po-

zavelebitsku visoravan, a Srba u Pounje i oko Vrbasa. Iz ove Velike Hrvatske, odnosno Srbije (u smislu »stare« kako tumači H. Kunstmann) oni su u 6. stoljeću »idući s Avarima ili pred njima stigli do Srednje Evrope gdje je bilo dosta zemlje za njihovo naseljavanje«. No, jedan dio Hrvata i Srba ostaje na starim sjedištima u Dinaridima pod avarskom vlasti. Međutim oko 800. godine nastupa presudan obrat u kojem autorica spaja novu njemačku filologiju s Pavićevom i Margetićevom tezom. Iz Karantanije se »jedan dio Hrvata vratio s Francima natrag u svoju domovinu«. ¹⁰⁸ Ne kaže kako su te pokrštene povratnike dočekali poganski Hrvati, koji su ostali u starom kraju, jedino veli da se tada dio Srba povukao uz odobrenje Bizanta u Rašku. Međutim, nije jasno čemu joj nakon svega još treba Margetićeva teza, jer ako su Hrvati autohtoni u Dinaridima, zašto bi se trebali vraćati iz Karantanije? Stoga očekujemo da N. Klaić uskoro odbaci i Margetića kao što je već odbacila mnoge svoje ranije uzore.

Naravno da se svime izloženim ne bi trebalo uopće baviti (kao ni onim što se nismo usudili iznijeti, kao npr. izjednačavanje Boiki, kraja odakle su prema Porfirogenetu došli Srbi, s Vonke, gradom u Bosni o kojem javlja Teofilakt Simokata), kada autorica ne bi bila ujedno i profesor na katedri čiji je pret hodnik bio i F. Šišić.

Nenadane obrate nije uspio izbjeći ni Margetić. Za njegovu tezu uopće je karakteristično ne samo uzastopno preskakivanje Hrvata iz jednog kraja ili tabora u drugi, nego i naglo mijenjanje mišljenja njezinih zastupnika. To najbolje ilustrira pasus koji ćemo navesti u cijelosti: »Treba priznati da postoji još i drugi pristup. Možda bi doista trebalo odbaciti sve (ili tako reći sve) anonimove vijesti o dolasku Hrvata kao narodnu legendu. ¹⁰⁹ Kako Franci

grešno poistovjetio Biograd na moru s Beogradom na Dunavu o kojem je riječ u 32. gl. DAI. Do tog — kao što sam Lilie priznaje — »prekompliciranog« i »previše hipotetičnog« dokaznog postupka i zaključka autor je došao uglavnom zbog krivo shvaćenog Tominog etimologiziranja. Naime zapadna obala kod Tome znači talijansku obalu, a Jadria je poznata Hadria niže Venecije, srodna po imenu Zadru i Jadranu. Toma, dakako, nije mogao odoljeti da i sličnost imena splitske rječice Jadra ne poveže s Hadriom, štoviše da ime tog prastarog ilirsko-venetskog grada ne izvede iz imena domaće rječice. No, i sam se na kraju uplašio svoje smionosti, te je dopustio mogućnost da je Jadria (Hadria) dobila ime po svojem osnivaču. Naravno da Tomina Jadria ima isto tako malo veze s bijegom Salonitanaca, kao što i Porfirogenetova Serblia u zaleđu Soluna s doseobom Srba. Oba slučaja spadaju u istu vrstu dobro poznatih srednjovjekovnih etimoloških zamki. No, Liliev izvod Biograd — Beograd pokazuje na kakvim »argumentima« i danas znanstvenici znaju ponekad graditi svoje dalekosežne hipoteze, koje onda naša »kritička historiografija« objeručke prihvaća.

¹⁰⁸ »Oko«, 20. I — 12. II. 1987, 9.

¹⁰⁹ To je zaista desperatni kraj »čišćenja«, brisanja i prekrajanja vijesti o dolasku Hrvata ne samo u Anonimovoj 30. glavi nego i u njoj susjednima (29. i 31), koje je započeo još sredinom 19. st. E. Dümmler, a početkom 20. st. do apsurda dotjerao A. Pavić. Novi zamah toj kritici dao je Lj. Hauptmann, a nastavio B. Grafenauer, N. Klaić i drugi, da bi L. Margetić, evo, stigao do negacije svega. Povratak s tog dna može biti samo nova revalorizacija mnogih dragocjenih vijesti iz DAI baš o dolasku Hrvata.

i Bizant ne dolaze u obzir kao inspiratori dolaska Hrvata, možda bi trebalo povezati dolazak Hrvata s velikim perturbacijama koje su se dogodile u istočnoj Evropi i u avarskom kaganatu oko 670. godine, kada u Panoniju dolaze nove snage (tzv. drugi avarski kaganat). U izvanredno burnoj situaciji, koja je tih godina bitno izmijenila etničku situaciju u Panoniji i na Balkanu, možda ima mjesta i premještanju dijela hrvatskih vojnih jedinica iz 'Velike Hrvatske'¹¹⁰ u novu domovinu. U takvoj situaciji može se zamisliti i migracija Hrvata na jug na vlastitu inicijativu.¹¹¹

Trebalo bi se zaista zapitati, kako se nakon ovih riječi mogu osjećati branioci gledišta, koje je njegov autor ne samo nazvao »pukom hipotezom« (237), nego ga se i odrekao. Time je razliku između ovog svojeg najnovijeg i tradicionalnog mišljenja skratio na svega 30 godina. Tu se Margetić potpuno približio Luciusu, koji je dolazak Hrvata stavio u doba »Heraklija Mladeg«, zapravo potkraj 7. st.¹¹² Držimo, međutim, da ni ta pretpostavka neće biti točna, jer na početku drugog avarskog kaganata Avari su zaposjeli ponovno današnju Sloveniju, odakle ih je Samo još god. 623. bio istjerao.¹¹³ Avari su na taj način nakon 670. god. mogli spriječiti dolazak Hrvata iz Velike Hrvatske, što 30-ak godina ranije nije bio slučaj.

Preostaje da ukratko izložimo, zapravo ponovimo svoj odgovor na pitanje kada i odakle su Hrvati došli. Taj odgovor je jasno i jednoznačno već dan u sve tri glave DAI, gdje je riječ o dolasku Hrvata. Te vijesti dolazak Hrvata stavljaju u doba cara Heraklija (610—641) nakon što su Avari i Slaveni razorili Salonu i pokorili Dalmaciju. Anonim još dodaje podatak o sedmero braće (zapravo rodova) pod čijim vodstvom su Hrvati zauzeli istočnojadranski prostor. I on i Konstantin Porfirogenet (31. gl.) ističu da su Hrvati prilikom dolaska ratovali s Avarima, da su ih pobijedili i osvojili Dalmaciju. Porfirogenet još navodi da su hrvatski pokret i vojna uslijedili »po naređenju cara Heraklija«.

S osnovnim podacima u DAI slažu se i vijesti u Historia Salonitana Tome Arcidakona o sedam ili osam rodova plemića, koji su također nakon pada Salone stigli u Dalmaciju, jer se te vijesti mogu odnositi jedino na Hrvate — kao što smo naprijed izložili. S druge strane — zar ne govori već i to što Toma drži Hrvate za starosjedioce, a zatim ih poistovjećuje s Gotima i Slavenima, da su oni morali doći vrlo rano, a ne tek potkraj 8. stoljeća? Isti je slučaj s pismima papa Ivana X i Lava VI, sačuvanim u aktima splitskih sabora 925—928. Već su F. Šišić i S. Gunjača¹¹⁴ ispravno upozorili da u njima pape drže Hrvate za starosjedioce, koji da su s prvim širenjem kršćanstva u ovim

¹¹⁰ S obzirom na to da Margetić u ovom radu naglašava da se nije izjasnio o pitanju odakle su Hrvati došli (237) — kao što smo već napomenuli — ostaje neizvjesno što razumijeva pod »Velikom Hrvatskom«.

¹¹¹ Margetić, Još, 238.

¹¹² Vid. bilj. 86.

¹¹³ Lj. Hauptmann, Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten, Mitteilungen des Instituts für österreichischen Geschichtsforschung XXXVI/1915, 258—259.

¹¹⁴ F. Šišić, Povijest Hrvata, 418, bilj. 25; Stjepan Gunjača, Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji 1, Zagreb 1973, 330—331; 2, 181.

krajevima ušli u krug kršćanskih naroda.¹¹⁵ Za Sase, naprotiv, Ivan X kaže da ih je pokrstito Grgur IV (827—844) i da se to dogodilo »*novo tempore*«. Takvo neznanje o dolasku Hrvata u papinskoj kuriji ne bi bilo moguće da su oni stigli na susjednu obalu Jadrana prije nešto više od sto godina.

Na drugom smo mjestu¹¹⁶ upozorili i na okolnost da imena braće, koja dovode Hrvate na jug, prema narodnoj tradiciji sačuvanoj kod Anonima, nisu slavenska, nego po svojoj prilici alanskog porijekla: Klukas, Lovelos, Kosentces, Muhlo, Hrovatos, Tuga i Buga, dok oko 800. godine hrvatski kneževi nose slavenska imena: Vojnomir, Višeslav, Borna,¹¹⁷ Ljudevit, Dragomuž, Vladislav. To znači da je trebalo proći dosta vremena kako bi se izvršila potpuna slavizacija, koja je počela još na sjeveru, a to je upravo stoljeće i pol nakon doseobe.

Također iz podataka u Ljetopisu Popa Dukljanina, osobito o Crvenoj Hrvatskoj, koja je nespojiva s kasnim dolaskom Hrvata, proizlazi da su Hrvati morali doći već u 7. stoljeću, na što ćemo se vratiti u idućem poglavlju ovog rada.

Kako je car Heraklije vladao preko 30 godina (610—641), to se i dolazak Hrvata stavljao unutar tog vremenskog raspona. Vjerujemo da je Margetić uspio osporiti Grafenauerovo mišljenje da su Hrvati došli najvjerojatnije 622—623. godine, a isto tako i ranije Hauptmannovo da se to zbilo nakon avarskog sloma pod Carigradom. Ali je zatim dodao: »Dakako, nemoguće je dokazati da Hrvati nisu došli poslije 626. god.«¹¹⁸

Budući da smo u prethodnom poglavlju utvrdili da su Avani i Slaveni razorili Salonu i druge primorske gradove u Dalmaciji u vremenu između 637. i 638. godine, to bi po našem mišljenju već godine 638. trebao uslijediti poziv cara Heraklija upućen Hrvatima da suzbiju protubizantsku koaliciju između Avara i Langobarda u Italiji. U skladu s ponuđenim i prihvaćenim zadatkom da budu graničari Carstva alansko-antski ratnici, organizirani u plemenski savez već dobroano poslavenjenih stočara i konjanika, pod manje-više zajedničkim vojnim vodstvom i hrvatskim imenom u teškim i dugotrajnim bitkama s Avarima zaposjeli su kasnorimske, odnosno bizantske provincije: Norik, Južnu Panoniju (Saviju), istočni dio Istre, Liburniju, Dalmaciju, Praevalis i Novi Epir. Bio je to po svemu sudeći dug proces, koji je mogao trajati desetljećima i o kojem imamo nažalost vrlo oskudne podatke. Na taj način, koncentrirajući se u vojnim uporištima na strateškim točkama uz prometnice, Hrvati (zapravo Protohrvati) nisu samo razdvojili Avare i Langobarde, nego su stvorili neke vrste zaštitni pojas (*cordon sanitaire*) ili vojnu krajinu između Bizanta i njegovih protivnika na zapadu Carstva. Zauzvrat Carstvo im je ustupilo u posjed navedene provincije.

¹¹⁵ Ne bismo se mogli složiti s Radoslav Katičić, *Methodii doctrina*, Slovo 36, Zagreb 1986, 11—44; da izraz u pismu pape Ivana X »in primitie« ne znači »u početku«, nego »među prvinama«, jer bi ispalo da su slavenske države bile jedina prvina Crkve. U svakom slučaju izrazu »in primitie« ne može se u ovom kontekstu oduzeti vremensko značenje.

¹¹⁶ Koščak, *Pripadnost*, 294.

¹¹⁷ Hipokoristik u čijem je korijenu glagol boriti, kao kod Borut. Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika I*, Zagreb 1971, 190.

¹¹⁸ Margetić, *Konstantin*, 47.

Već nakon tri godine (639—641) nova hrvatska vlast, barem u Dalmaciji, uključujući Liburniju i istočni dio Istre (Anonim kaže da su tu hrvatsko-avarske borbe trajale nekoliko godina), toliko se učvrstila da je papa Ivan IV mogao uputiti opata Martina na brodovima u Dalmaciju i Istru da tu otkupljuje zarobljenike i svetačke moći.¹¹⁹ Drugi dokaz novog stanja na istočnoj obali Jadrana, koje se može također objasniti dolaskom Hrvata, zbio se iduće, 642. godine, kada su Slaveni — kako ih zove Pavao Dakon — preplovili Jadran i kod Siponta (današnje Manfredonije) navalili na Langobarde i tom prilikom ubili beneventskog vojvodu Ajona.¹²⁰ Čini se da su Hrvati, u skladu s preuzetim obvezama i pravima, te uz pomorsku podršku Bizanta, pokušali suzbiti Langobarde i na jugu Italije.¹²¹

Vrijeme, koje predlažemo za dolazak Hrvata na Jadran, a to je konac četvrtog decenija 7. stoljeća, zapravo je u biti isto, koje je već branio češki historičar P. J. Šafařík, ruski K. Grot i T. Florinski, a od hrvatskih Vj. Klaić i N. Nodilo, da spomenemo samo najistaknutije.¹²² Tom vremenu se kasnije približio i Lj. Hauptmann, te je dolazak Hrvata pomaknuo nakon 630. godine.¹²³ Slično se pred kraj života izjasnio i F. Šišić: »U to vrijeme, između godine 630. i 640, provaljuju oboružane čete Hrvata iz njihove domovine Bijele Hrvatske (današnje Male Poljske sa sjedištem oko Krakova) u Panoniju i rimsku Dalmaciju, te nadvladavši i protjeravši Avare sami zagospodariše u tim krajevima.«¹²⁴

Kao što vidimo Šišić nalazi kraj odakle su Hrvati došli, tj. Bijelu Hrvatsku u »današnjoj Maloj Poljskoj sa sjedištem oko Krakova«. On se u tome već u svojoj velikoj »Povijesti Hrvata« iz 1925. god. oslonio na rezultate Lj. Hauptmanna za koje je rekao: »Mislim da je danas egzistencija sjeverne Hrvatske Konstantinove potpuno dokazana i pitanje riješeno.«¹²⁵ Hauptmannove dokaze o zakarpatskoj Bijeloj Hrvatskoj na temelju nekoliko grupa izvora (Porfirogenetov DAI, anglosaska verzija Orosiusove geografije kralja Alberta Velikog o. 889—893, arapski pisci iz 9. st., podaci skupljeni u tzv. Nestorovoj kronici, privilegij za prašku nadbiskupiju iz g. 1086.) novom je argumentacijom učvrstio B. Grafenauer.¹²⁶

¹¹⁹ Rački, Documenta, 277. Vid. moj komentar u Pripadnost, 291—292.

¹²⁰ Pauli Diaconi, Historia Lang. IV, 44.

¹²¹ Stjepan Antoljak, Prvi bojni pohod Hrvata (Slavena) na Sipont (642. god.), Adriatica maritima IV, Zavod za povijesne znanosti JAZU, Zadar 1985, 5—14.

¹²² Pregled mišljenja starije historiografije kod Šišić, Povijest Hrvata, 236—265.

¹²³ Ljudmil Hauptmann, Porijeklo hrvatskog plemstva, Rad 273/1942, 110.

¹²⁴ Ferdo Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, priredio J. Sidak, Matica Hrvatska, Zagreb 1962, 76.

¹²⁵ Šišić, Povijest Hrvata, 264; poziva se na Ljudmil Hauptmann, Prvi pohod Hrvatov, Bulićev zbornik, Zagreb 1924, 515—545. Taj je rad iduće godine bio objavljen u hrvatskom prijevodu: Dolazak Hrvata, Zbornik kralja Tomislava, JAZU, Zagreb 1925, 86—127. Za tu problematiku osobito su značajna još tri Hauptmannova rada: Porijeklo stanovništva u dubrovačkom zaleđu, Rešetarov zbornik, Dubrovnik 1931, 17—24; Kroaten, Goten und Sarmaten, Germano-Slavica, god. III, sv. 1—2 i 3—4, Prag—Brno 1935, 95—325; Seobe Hrvata i Srba, Jugosl. istor. časop. III/1937, 30—61.

¹²⁶ Bogo Grafenauer, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata, HZ V/1952, br. 1—2, osobito str. 34—37; isti, Pomembnejši

Protiv svih tih argumenata preostao je još jedino prigovor da je Bijela Hrvatska, doduše, postojala u Zakarpaću u 9. i 10. stoljeću, ali da nema dokaza, ni izvora da je postojala i ranije. Gdje su, dakle, bili Hrvati u 7. i 8. stoljeću? Margetić na to pitanje nije ni pokušao odgovoriti. N. Klaić ih je smjestila u Karantaniju u Dinaride, iako ih tu za to vrijeme nikakvi izvori ne spominju, kao što ih ne spominju ni u Zakarpaću. A negdje su ipak morali biti, jer se nisu mogli početkom 9. stoljeća najednom stvoriti ex nihilo u Zakarpaću, Karantaniji i Dalmaciji.

Da su Hrvati u 7. stoljeću bili u današnjoj južnoj Poljskoj oko gornje Visle, odakle su u tom istom stoljeću došli na jug, imamo jasne podatke u tri glave DAI (30, 31. i 33) s kojima se slažu i vijesti u Tome Arcidiakona. U 30. glavi se kaže da su u vrijeme pada Salone i avarskog osvajanja Dalmacije Hrvati stanovali s one strane Bagibareje, koju suvremena historiografija poistovjećuje s Bavarskom.¹²⁷ Anonim je izvještaj o položaju Bijele Hrvatske mogao dobiti iz Venecije, te ga povezo s narodnom tradicijom Hrvata.¹²⁸ Kada N. Klaić sada kaže da bi je »teško netko mogao još uvjeriti u to da je poljska Bijela ili Velika Hrvatska 's onu stranu Bavarske',¹²⁹ treba odgovoriti da je Anonim još manje mogao misliti da se, gledano s Jadrana ili čak Carigrada, iza Bavarske nalazila Karantanija. Možda je autorica tom primjedbom htjela, ali se nije usudila otvoreno, upozoriti na mišljenje A. Pavića — od kojeg je i preuzela ideju o Karantaniji — da je Bagibareja zapravo Babigareja ili Bablje gore na Kupi.¹³⁰ No, ako bi već trebalo računati s takvim čitanjem, onda bi to prije bila Babia Gora, najviši vrh (1725 m) Beskida u zapadnim Karpatima na granici Češke i Poljske — kao što je već mislio Lucius i mnogi drugi od njega.¹³¹ I zaista Babia Gora se nalazi, gledano s juga, točno nasuprot nešto sjevernijoj gornjoj Visli i Krakovu.

Porfirogenet na početku 31. glave kaže: »Hrvati, koji su sada naseljeni u krajevima Dalmacije, vode porijeklo od nekrštenih Hrvata, nazvanih i Bijeli, koji stanuju s one strane Madžarske, u blizini Franačke, a graniče sa Slavenima, nekrštenim Srbima.« Na kraju te glave Porfirogenet se vraća na ishodište dalmatinskih Hrvata i ponovno opisuje položaj i susjede Velike ili

novi rezultati v starejši zgodovini jugoslovanskih narodov, Zgodovinski časopis XVIII/1964, 190—197. U drugom radu autor navodi i poznato djelo poljskog povjesničara: Henryk Łowmiański, Początki Polski II, 1963, 53—78, 114—200, 408—418; koji je također utvrdio položaj Bijele Hrvatske na gornjoj Visli oko Krakova, i što je isto tako važno pokret Hrvata na jug objašnjava sporazumom s carem Heraklijem. Na Łowmiańskog se poziva i Juliusz Bardach, Formation et structure de l'état polonais, edicija cit. u bilj. 65, I, 208—207 i 251—252; kada tumači da se Bijela Hrvatska nalazila na sjeveru Karpata u bazenu gornje Visle, odakle se dio, možda najveći, Hrvata početkom 7. st. odselio na jug, dok su njihovim starim krajem zavladała plemena Ljeha (Ledzianie) i Vislana, premda se i hrvatsko ime tu još stoljećima održalo.

¹²⁷ Da Bagibareia znači Bavarska pokazao je već Šišić, Povijest Hrvata, 244, bilj. 30.

¹²⁸ Hauptmann, Seoba, 32.

¹²⁹ N. Klaić, Najnoviji, 51.

¹³⁰ Pavić, Postanje Gundulićeva Osmana, 59 ss.

¹³¹ Šišić, Povijest Hrvata, 242; B. Kuntić-Makvić, 161.

Bijele Hrvatske, kojima još dodaje Pečenege, te kaže da je ta zemlja udaljena 30 dana od Tamnog mora, tj. od Baltika. Dakle, i u toj glavi je jasno navedeno da su Hrvati došli iz Zakarpaća, jer Karantanija niti je graničila s Pečenezima, niti bi itko određivao njezin položaj prema Baltičkom moru.

Još određeniji je Porfirogenet u 33. glavi: »Rod antipata i patricija Mihajla, sina Vuševuka (Viševića), arhonta Zahumljana, potječe od nekrštenih stanovnika na rijeci Visli, koji se zovu i Litciki, te su se naselili na rijeci nazvanoj Zahluma.«¹³²

Ove vijesti, koje su nam sačuvane na nekoliko mjesta u djelu De Administrando Imperio, savršeno se poklapaju s onima koje navodi Toma Arcidakon u 7. glavi svoje Historia Salonitana: »Došlo je iz krajeva Poljske, koji se nazivaju Lingoni,¹³³ s Totilom sedam ili osam rodova plemića.« Malo dalje u istoj glavi Toma dodaje da su te došljake »mnogi nazivali Gotima, a također Slavenima prema osobini imena onih koji su došli iz Poljske ili Češke«. Ovdje treba posebno podvući Tomino spominjanje i Češke kao pradomovine Hrvata, jer je historiografija utvrdila da je dio Hrvata stanovao i u Češkoj na sjeveru od Labe, u svakom slučaju između rijeke Jizere i Cidline.¹³⁴ F. Dvornik smatra da su se Bijeli Hrvati (najvjerojatnije sarmatskog porijekla) pored zakarpatске Galicije naselili i u istočnoj Češkoj od desne obale Labe do Kladska i Sleske, a na jugoistoku do moravskih granica.¹³⁵ I najnovija češka historiografija nalazi da su Hrvati živjeli u sjeveroistočnoj Češkoj uz Čehe, Zličane, Duljebe i Lučane, te da su odigrali značajnu ulogu u etnogenezi kasnijeg češkog naroda.¹³⁶

Ta podudarnost dvaju izvora (zapravo triju, ako razlučimo Konstantina Porfirogeneta i njegova anonimna nastavljača) o kraju odakle su Hrvati došli ne protivi se ni bilo kojem drugom vrelu, a isto tako ni općem povijesnom kontekstu. Stoga najnoviji pokušaji da se ti izvori obezvrijede nisu uspjeli. Naprotiv, objektivna analiza samo potkrepljuje njihovu vjerodostojnost u osnovnim i najvažnijim porukama. S druge strane kritičari ovih izvora, kojima treba dodati i dragocjeni Ljetopis Popa Dukljanina, ne mogu za svoju tezu o kasnom dolasku Hrvata navesti ni najmanji dokument, ili povijesni zapis, iako se oni mnogo češće javljaju za kasnije doba. Kao što smo već jednom istaknuli, i drugorazredna historijska vrela vrijede više od pukog domišljanja.

¹³² O čitanju Porfirogenetova imena Diteiki kao Litciki, odnosno Linciki, te o imenu Lingones vid. Koščak, O nekim pitanjima, 211, bilj. 5.

¹³³ Lj. Hauptmann za svoju primjedbu da je u Tomin tekst »naknadno dodana bilješka o Lingonima« nije dao nikakvih argumenata osim estetskog, tj. da nezgrapno zvuči: »de partibus Polonie qui Lingones appellantur«, ali u istom dahu dodaje: »Srećom upućuje ime Lingones na ruski, litavski i mađarski naziv za Poljake: Ljah, Leňkas, Lengyel.« (Podrijetlo hrvatskog plemstva, 93.)

¹³⁴ L. Niederle, Slowanské starožitnosti I, sv. III, 193; uspor. B. Grafenauer, M. Barada, Hrvatska dijaspora i Avari, HZ VI/1953, 78.

¹³⁵ František Dvornik, Světý Vojtěch druhý pražský biskup, Rim 1967; u hrvatskom prijevodu: Vojtěch Adalbert svetac Bijelih Hrvata, Zagreb 1982, 19.

¹³⁶ Zdeňek Váňa, The World of the Ancient Slavs, London — Prag 1983, 32 ss.

3) Hrvati u Dalmaciji i susjednim pokrajinama u 7. i 8. stoljeću

Suvremene vijesti o Dalmaciji nakon avarsko-slavenske provale toliko su rijetke sve do početka 9. stoljeća da zapravo ne govore ništa o toj nekada slavnoj pokrajini. Nakon pisama pape Grgura Velikog na prijelazu 6. u 7. stoljeće,¹³⁷ te djela njegovog suvremenika Isidora Seviljskog (560—636) »Etimologije« gdje spominje Dalmaciju zajedno s njezinim granicama kao najzapadniju od sedam grčkih provincija,¹³⁸ Dalmacija se nešto opširnije obrađuje tek u »Kozmografiji«, koju je anonimni geograf iz Ravenne — prema mišljenju većine istraživača — sastavio oko 670. godine.¹³⁹ Iako je Ravenat taj pregled poznatog svijeta dao uglavnom na temelju podataka iz šestog i ranijih stoljeća, on se ipak trudilo da svoj spis osuvremeni prema stanju u njegovo doba. Stoga je veoma značajno da on ni jednom riječi ne kaže tko živi ili barem vlada u Dalmaciji. Njegova je šutnja to rječitija što za Daciju, za koju kaže da se zove i Gepidija, navodi da u njoj »sada stanuju Huni ili Avari«.¹⁴⁰

Ravenatove granice Dalmacije potječu još iz vremena bizantsko-gotskog rata (535—555), kada je sjeverno od Zadra počinjala gotška pokrajina Liburnija, kako se to može zaključiti i iz Prokopijeva poznatog popisa jadranskih zemalja.¹⁴¹ No, dok na sjeverozapadu poznaje provinciju Liburniju, Ravenat na jugoistoku više ne zna — kao ni Isidor Seviljski — za kasnoantičku i bizantsku Praevalis, koja je također navedena u Prokopijevom popisu. Stoga se Dalmacija kod Ravenata prostire sve do Skadarskog jezera koje već pripada pokrajini Ilirik. Zašto je u tom razdoblju između Prokopija na jednoj strani, a Isidora Seviljskog i Ravenata na drugoj, nestala cijela jedna provincija, trebat će još objasniti. I Anonim će kasnije u 30. glavi DAI, opisujući dolazak Hrvata, staviti također južnu granicu Dalmacije između Bara i Drača, a sjevernu na istarsko gorje, što znači da je i po njemu Dalmacija »u davna vremena« zapremala ne samo najveći dio Prevalitane nego i cijelu Liburniju, da se dakle po svojim granicama vratila u preddioklecijansko doba.

Osim poznate vijesti iz Liber Pontificalis o opatu Martinu kojeg je papa Ivan IV, rodom Dalmatinac, uputio 641. g. u Dalmaciju, postoji još jedna vijest

¹³⁷ Rački, Documenta, 236—262; donosi regeste 41 pisma Grgura I upućena u ove krajeve od 590. do 602. god.

¹³⁸ Isidori Hispalensis Etymologiarum sive originum lib. XIV, iv, 7—8, t. II, Oxonii 1911 (rec. W. M. Lindsay): »Sunt autem provinciae Graeciae septem, quarum prima ab Occidente Dalmatia...; adhaeret autem ab Oriente Macedoniae, a Septentrione Moesiae, ab Occasum Histria terminatur, a Meridie vero Adriatico sinu clauditur.«

¹³⁹ O problematici Ravenatove Kozmografije, kritičkim izdanjima i literaturi vid. Vladimir Koščak, Od Epidaura do Dubrovnika, »Dubrovnik« 1985, br. 4, 40—42.

¹⁴⁰ »Sunt patrie spatiosissime quae dicuntur Datia Prima et Secunda, quae et Gepidia appellatur, ubi modo Uni qui et Avari inhabitant« (4, 14).

¹⁴¹ Prokopios, Bellum Gothicum I, 15 (VIZ I, 33); Julijan Medini, Provincia Liburnia; isti, O nekim kronološkim i sadržajnim značajkama poglavlja o Dalmaciji u djelu Cosmographia anonimnog pisca iz Ravenne, Putevi i komunikacije u Antici, Materijali XVII, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd 1980, 60—85.

o Dalmaciji iz tog vremena, tj. da ravenki nadbiskup Damjan (692—708) »ex Dalmatiarum fuit partibus« — kao što je bilo uklesano na njegovom nadgrobnom natpisu.¹⁴² Očito se radi o potomku onih Romana koji su izbjegli na otoke, ukoliko nije još i sam pripadao generaciji izbjeglica.

Inače se Dalmacija u sačuvanoj izvornoj građi kroz cijelo 8. stoljeće ne spominje. Iznimku čine dvije vijesti o dalmatinskim biskupima na koncilima 754. i 787. godine, ali koje upravo zbog te svoje iznimnosti i izoliranosti pobuđuju sumnju. To osobito vrijedi za vijest Mihajla Sirijca, koji ne samo da nije suvremenik, nego sasvim općenito navodi u svojoj kronici da su i biskupi »iz Dalmacije« sudjelovali na ikonoklastičkom koncilu koji je po nalogu cara Konstantina V Koprornima održan od veljače do kolovoza 754. god. u carskoj palači Hiera na azijskoj obali Bospora. Spisi tog koncila, kojem nisu prisustvovali predstavnici pape Stjepana II, ni patrijarsi Aleksandrije, Antiohije i Jeruzalema, nisu sačuvani, pa prema tome ne znamo tko je sve bio nazočan među onih 338 sudionika koji broj navodi Teofan. Kasnije se i Istočna crkva odrekla tog koncila, pa je kao VII. ekumenski proglašen II. Nicejski iz 787. godine. R. Katičić navodi u cijelosti vijest Mihajla Sirijca,¹⁴³ te ističe da su tu pored prvotnog područja carigradske crkve spomenute sve pokrajine (Dalmacija, Helada, Kilikija i Sicilija), koje joj nisu pripadale, ali su joj ih pripojili ikonoborački carevi, jer su bili pod neposrednom upravom Bizantskog Carstva. Ne mislimo se ovdje upuštati u pitanje, zašto je u taj popis ušla Kilikija, a nije npr. Kalabrija, želimo samo podvući da rezultati novih istraživanja potpuno isključuju mogućnost da je Dalmacija bila ikada pripojena carigradskoj crkvi.¹⁴⁴

Kada bismo i prihvatili vjerodostojnost Mihajlove vijesti, postavilo bi se pitanje koji bi to dalmatinski biskupi mogli sudjelovati na koncilu 754. godine, kada su 23 godine kasnije na II. Nicejskom koncilu, prema sačuvanim listama, bili samo Lovro osorski, Urso rapski, Ivan kotorski i Ivan salonitanski. Ako Ivana salonitanskog poistovjetimo s prvim splitskim nadbiskupom Ivanom Ravenjaninom, što je najvjerojatnije,¹⁴⁵ ostaju kao mogućnost za Carigradski

¹⁴² Šišić, Povijest Hrvata, 284.

¹⁴³ Michel le Syrien, Chronicon 11, 24 (ed. Chabot II, p. 520): »Iste godine sazvaio je car Konstantin u Carigradu sinodu biskupa pristaša halkedonske dogme (tj. pravoslavnih) iz rimske crkvene pokrajine (tj. carigradske, Novoga Rima) i onih iz Dalmacije, Helade, Kilikije i Sicilije. Sastali su se radi pitanja o ikonama, o tome treba li ih poštovati ili ne. I donijeli su odluku i odredbu da se ikone nikako ne smiju poštovati.« Radoslav Katičić, Imena dalmatinskih biskupija i njihovih biskupa u aktima ekumenskog koncila u Nikeji godine 787, Filologija 11/1982—1983, 88. Tu vijest Mihajla Sirijca spominje sa stanovitom rezervom i Jean Darrouzès, Listes épiscopales du Concile de Nicée (787), Revue des études byzantines, 33/1975, 8—9. O carigradskom koncilu 754. god. usp. Mansi, XII, 575.

¹⁴⁴ Margetić, Marginalije, 261—264; Vittorio Peri, Spalato e la sua Chiesa nel tema bizantino di Dalmazia, u zborniku Vita religiosa, morale e sociale ed i concilli di Split (Spalato) dei secc. X—XI, koji je izašao kao 49. svezak serije Medioevo e umanesimo u izdanju Editrice Antenore, Padova 1982, 271—347.

¹⁴⁵ Da je nakon stoljetnog prekida ponovna organizacija salonitanske nadbiskupije bila djelo Ivana Ravenjanina, kojeg je Karlo Veliki potkraj 8. st. uputio kao misionara na istočnu obalu Jadrana, dokazivao je već Viktor Novak, Pita-

koncil 754. god. samo prva tri grada kao sjedišta biskupa (Osor, Rab, Kotor). No, ni u tom slučaju ne bi se znalo kojoj metropoliji bi ti biskupi pripadali, kao što se još uvijek ne zna ni za ona četiri u Niceji 787. godine, unatoč nedavnoj diskusiji u kojoj je prihvaćena vjerodostojnost njihove nazočnosti na sačuvanim koncilskim listama.¹⁴⁶

Budući da se Dalmacija u pisanim vrelima tako oskudno javlja kroz 7. i 8. stoljeće, nije čudno da se pokušava baciti više svjetla na njezin položaj kroz to razdoblje pomoću historiografiji srodnih znanstvenih disciplina. To su toponomastika, arheologija, numizmatika i lingvistika.

Toponomastika bi, prema Margetiću, potvrđivala avarsku vlast u Dalmaciji i Bosni tijekom 7. i 8. stoljeća, jer tu srećemo niz toponima (oko 30) tipa Obrovac, Obrovica i slično, za koje F. Šišić i J. Kovačević drže da potječu od Obri, slavenskog imena za Avare, i da su označavali njihova vojna uporišta na prometnicama između Jadranskog mora i Panonije.^{146a} Međutim sam Margetić citira lingviste, u prvom redu P. Skoka, zatim V. Mažuranića i druge, koji te toponime izvode iz slavenske riječi obriv u značenju opkop. S druge strane, zašto bi Avari, kojih je središte bilo u Panoniji i koji bi, prema Margetiću, držali istočnu obalu Jadrana, podizali utvrde na prometnicama u tom međuprostoru. Protiv koga? No, ako su Avari zaista podigli te utvrde i ostavili im svoje ime, onda se to moglo dogoditi u onih 50—60 godina na prijelazu 6. i 7. stoljeća. Kao što smo vidjeli avarsko-slavensko zaposjedanje zaleđa dalmatinskih gradova, koje je vjerojatno počelo već u drugoj polovici 6. stoljeća, treba razdvojiti od zauzimanja i razaranja tih gradova na obali, koje je uslijedilo između 636. i 638. godine, a neposredno zatim dolaze i Hrvati. Ostaci tog avarskog naseljavanja spominju se i u glavi 30. DAI, te se kaže da »u Hrvatskoj još uvijek ima avarskih potomaka«. Prema tome Avarija se — kao što

nje pripadnosti splitske nadbiskupije u vrijeme njezine organizacije, VAHD 1923, Split 1924; isti, *Evangeliarium Spalatense*, Paleografska studija o nepoznatoj školi poluuncijale VIII stoljeća, Split 1924; isti, *Notae paleographicae, chronologicae et historicae I—VII*, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, n. s. XV, Zagreb 1928; isti, *Latinska paleografija*, Beograd 1952, 118 ss; isti, *Pojava i proširenje karolinške minuskule u Dalmaciji*, Glas SANU, CCLV, Odelj. društ. nauka knj. 11, Beograd 1963.

Činjenica da zadarski biskup ne sudjeluje na Drugom nicejskom koncilu 787. god. nameće pitanje, da li tada uopće postoji i Zadar kao grad. S druge strane, Franci nadbiskupiju osnivaju u Splitu kao nasljedniku metropolije u Salonu, što znači da Zadar nije bio prije glavni grad bizantske arhontije Dalmacije, štoviše da ta arhontija prije Aachenskog mira 812. god. i ne postoji. Približivši se takvom stajalištu J. Ferluga je korigirao svoje mišljenje i ustvrdio da je u 7. i 8. st. težište arhontije bilo na otocima (Dalmatien, *Lexicon des Mittelalters*, Bd. III, München und Zürich 1986, 458). Kada Bizant nakon 812. god. preuzima sedam dalmatinskih gradova i neke otoke, on središte te obnovljene pokrajine Dalmacije stavlja u Zadar, a ne u raniju metropolu Salonu, tj. Split baš zato da se suprotstavi utjecaju središta od Franaka osnovane crkve. U tom sukobu Splita i Zadra treba tražiti uzrok da se metropolija konačno učvršćuje tek 925—928. god., kada je Dalmacija potpala pod hrvatskog kralja Tomislava.

¹⁴⁶ Koščak, *Pripadnost*, 298—300; Margetić, *Marginalije*, 261—264; Katičić, *Imena*; Koščak, *O nekim pitanjima*, 216—217; isti, od *Epidaura*, 48.

^{146a} Margetić, *Konstantin*, 65—67.

smo ranije izložili — mogla protezati duboko u dinarski masiv, dok je morska obala zajedno s gradovima i otocima ostala još u vlasti Bizanta. Avari su, da bi spriječili upade Bizantinaca na svoje područje, a pogotovo u središnje dijelove avarske države, o kakvima govore opisi 29. i 30. gl. DAI (iako pod rijekom, koja se tamo spominje, treba razumjeti Cetinu, a ne Dunav), mogli podignuti te utvrde na odnosnim rijekama i cestama.

Ipak mogućnost da su te vojne stanice, utvrđene opkopima, podigli Hrvati još je veća, jer su imali ne samo preko 150 godina na raspolaganju (640—800), nego i te kakva razloga da se osiguraju od avarskih ponovnih prodora iz njihovog središnjeg prostora u Panoniji. Ako su ti garnizoni trebali služiti Avarama za kontrolu nad podjarmljenim stanovništvom, kako protumačiti »okolnost da toponim Obrov nije poznat u moravsko-varždarskoj dolini«, iako Margetić i za to područje tvrdi da je bilo u vlasti Avara.¹⁴⁷ I konačno, zašto bi se »toliki broj tih toponima zadržao upravo u centru starohrvatske države između Cetine i Zrmanje«?¹⁴⁸ Nije li logično da su ih tu podigli Hrvati? Naravno da su neki od toponima toga tipa mogli nastati i u kasnijim stoljećima, kao što pokazuje primjer Obrovca u Bačkoj,¹⁴⁹ a možda i svi ostali, jer prva potvrda tih toponima kod nas potječe tek iz sredine 11. stoljeća.¹⁵⁰

I dok L. Margetić nastoji i pomoću toponomastike dokazati avarsku nanožnost u 7. i 8. st. na istočnojadranskom prostoru, dotle Ž. Rapanić želi u istom vremenu i prostoru utvrditi također pomoću toponomastike bizantsko-romanski kontinuitet. Iako autor — kao što smo već iznijeli — podržava tezu o kasnom dolasku Hrvata (jedini uz N. Klaić), u svojem prvom radu nije ni jednom riječi spomenuo Avare, a kamoli ulogu, koju im Margetić pripisuje, dok ih je u drugom naveo tek jedanput, i to »na samome svršetku 8. st.«.¹⁵¹ Tome se ne treba čuditi, jer avarska vlast teško da bi mogla jamčiti »postojanje neprekinutog tijeka života, tj. stvarni kontinuitet boravljenja i življenja u ovom prostoru«, koji da dokazuju »hagioforni toponimi i imena naslovnika crkava ili sanktoremi sačuvani do danas«. ¹⁵² Premda ističe da se na salonitanskim gradskim crkvama i grobljima u blizini zidina iz starokršćanskog doba ne vidi neka kasnija faza, tj. da tu ne postoji kontinuitet bogoštovnog kulta,¹⁵³ autor pokušava nastavljajući kultu utvrditi u okolici grada, dakle na dijelu salonitanskog agera, koji bi prema njemu ostao u vlasti Bizanta, kao i Dioklecijanova palača, tj. Split, zatim Trogir i Zadar. Da su ta mjesta ostala pošteđena od avarsko-slavske provale Rapanić ne daje nikakva dokaza, dapače što se tiče palače takva se pretpostavka izričito protivi izvještaju Tome Arcidakona da je vođa osvajača ušao u palaču i jedan njezin dio dao razoriti.¹⁵⁴

¹⁴⁷ Ibidem.

¹⁴⁸ Ibidem.

¹⁴⁹ Šišić, Povijest Hrvata, 679.

¹⁵⁰ Codex diplom. I, 27, 66, 143.

¹⁵¹ Vid. bilj. 66.

¹⁵² Rapanić, Prilog, 191.

¹⁵³ Ibidem, 195 i 199.

¹⁵⁴ »Ipse intrauit prescriptum edificium Diocletiani cesaris, et imperiales titulos ibidem sculptos deposuit atque deleuit, aliquam etiam partem eiusdem edificii destrui fecit.« Thomas Archidiaconus, cp. VII.

Ne navodeći ni jedan spomenik, natpis ili dokument iz 7. i 8. stoljeća, koji bi taj romansko-bizantski kontinuitet posvjedočio, jer takvih nema, autor ipak inzistira »makar siromašnom argumentacijom« — kao što sam veli — da ga dokaže. Preostaju mu, dakle, samo spomenuti hagioforni toponimi ili sanktoremi, koje M. Marasović-Alujević zove hagianimi.¹⁵⁵ No, između više od šezdeset imena titulara, čiji je kult bio rasprostranjen na stotinjak srednjovjekovnih crkava na području Splita i uže okolice, autorica u svega jednom slučaju spominje usput eventualnu mogućnost da je kult titulara bio nastavljen nakon rušenja Salone.¹⁵⁶ Prema tome kako nema dokaza za nastavak kulta, to ni hagianimi iz starokršćanskog doba nisu dokaz o političko-crkvenom kontinuitetu makar samo na dijelu salonitanskog agera. To je i razumljivo, jer na istočnojadranskom prostoru avarsko-slavenska invazija je srušila državu i crkvu, dok je glavnina starosjedilačkog stanovništva, osobito viši slojevi, pobjegla na otoke ili još dalje, ili je izginula. Ono nešto mršava kontinuiteta, tu mislimo prvenstveno na toponime, pa i hagianime, na kopnu, prenijeli su ostaci najnižih slojeva romanskog življa sa sela (kod kojih i kršćanstvo jedva da je bilo uhvatilo dublji korijen) ukoliko se i ti nisu povukli u planine i postali stočari, preci kasnijih Vlaha.¹⁵⁷ Dodajmo još na kraju ovog toponomastičkog ekskursa i mišljenje N. Klaić: »prema mojem uvjerenju nikakva toponomastika ne može svjedočiti o historijskim procesima u 7. i 8. stoljeću.«¹⁵⁸

Arheologija je također trebala poslužiti Margetiću kao dokaz avarske vlasti sve do jadranske obale do konca 8. stoljeća.¹⁵⁹ I tu se poziva na J. Kovačevića, iako sam kaže: »Moramo priznati da nam stajalište Kovačevića u djelu Avari na Jadranu nije jasno: on s jedne strane dokazuje postojanje avarske granice duž Save u VIII. st. (str. 68), a s druge strane tvrdi da se upravo u to doba formirala čvrsta avarska državna organizacija sve do Jadrana (str. 77).«¹⁶⁰ Još više Margetića pogađa što sam Kovačević u svojim kasnijim radovima usvaja mišljenje da su Hrvati i Srbi došli u doba cara Heraklija.¹⁶¹ Ta nesigurnost, očita i u radovima drugih arheologa, samo pokazuje da je arheologija još veoma daleko da pruži historiji jednoznačne podatke o razdoblju 7. i 8. st. na ovom prostoru. Ne samo da su arheološki nalazi na sadašnjem stupnju istraživanja krajnje oskudni, nego ih arheolozi različito tumače.

Tako Z. Vinski upravo za to doba zastupa (kao i M. Gušić u etnologiji¹⁶²) utjecaj pontskih, tj. antsko-iranskih tradicija na naš prostor. To se odnosi osobito na dva najznačajnija nalaza, na srebrni nakit iz Čačavice na donjoj

¹⁵⁵ Marina Marasović-Alujević, Hagianimi srednjovjekovnog Splita, SHP, ser. III, sv. 15, Split 1986, 269—303.

¹⁵⁶ Radi se o srednjovjekovnoj crkvi Sv. Stjepana (spominje se 1080. god.) na zapadnom rtu splitske luke koji se i danas zove Sustipan (Ibidem, 296).

¹⁵⁷ Petar Simunović, Prvotna simbioza Romana i Hrvata u svjetlu toponimije, Rasprave Zavoda za jezik Instituta za FF, sv. 10—11/1984—1985, Zagreb 1985, 147—200; vid. posebno str. 174.

¹⁵⁸ N. Klaić, Najnoviji, 43.

¹⁵⁹ Margetić, Konstantin, 67—72.

¹⁶⁰ Ibidem, 69.

¹⁶¹ Ibidem, 74.

¹⁶² Vid. moj komentar u J. Horvat, Kultura Hrvata, 400.

Dravi i na brončane matrice za tiještenje lima iz Biskupije kod Knina, oba iz konca 6. i početka 7. stoljeća, koje povezuje s martinovskom kulturom sa središtem u Ukrajini.¹⁶³ U jednom kasnijem radu¹⁶⁴ Vinski je nakon iscrpnog opisa svih nalazišta došao do zaključka da Porfirogenetovo poistovjećivanje Avara i Slavena nalazi potvrdu i u arheološkom materijalu, iako još uvijek postoje velika razilaženja s obzirom na etničku pripadnost njegovih nosilaca.¹⁶⁵ Ukoliko i uzmemo da su ta rijetka nalazišta zaista avarskog porijekla, ona ne bi i tako mogla utjecati na pitanje hrvatske nazočnosti nakon 640. godine. Što se tiče onih četiriju nalaza iz doba drugog avarskog kaganata (nakon 670. g.) iz Dalmacije i Bosne, koje je Margetić jedino mogao navesti,¹⁶⁶ oni nisu dokaz za avarsku vlast, nego za avarski kulturni utjecaj, ukoliko se i taj materijal ne bi mogao objasniti širim euroazijskim porijeklom Avara i Hrvata.^{166a}

Dok su arheološki dokazi za prisutnost Avara i mršavi i dvoznačni, dotle arheologija ne može posvjedočiti čak ni puku egzistenciju Romana u Dalmaciji u drugoj polovici 7. i tijekom 8. stoljeća. Upravo je frapantna činjenica da dosada nisu pronađene ni nekropole, ni posebni arheološki nalazi, ni ostaci arhitekture, koji bi se mogli pripisati romanskom stanovništvu kroz to vrijeme. Zato je S. Gunjača mogao s punom odgovornošću izjaviti: »S područja Primorske Hrvatske nema ni jednog spomenika koji bi bio iz VII ili VIII stoljeća, niti su iz ovoga doba na ovom području otkriveni ostaci ikakve kršćanske bogomolje.«^{166b} Po našem uvjerenju to isto vrijedi i za područje dalmatinskih gradova. Jedan za drugim su napušteni tobožnji spomenici romansko-bizantskog postojanja, kao što je naprimjer bio pečat ravenkog egzarha Pavla (723—726),¹⁶⁷ luk crkvene pregrade s latinskim natpisom iz Kaštel-Sućurca,¹⁶⁸ splitski evandelistar,¹⁶⁹ ili splitski sarkofazi.¹⁷⁰

¹⁶³ Zdenko Vinski, Naušnice zvjezdolikog tipa u Arh. muz. Zgb. s posebnim obzirom na nosioce srebrnog nakita iz Čadavice, SHP III ser. sv. 2, Zagreb 1952, 29—56, osobito 48.

¹⁶⁴ Zdenko Vinski, O nalazima 6. i 7. stoljeća u Jugoslaviji s posebnim obzirom na arheološku ostavštinu iz vremena prvog avarskog kaganata, *Opuscula Archaeologica III*, Radovi Arheološkog instituta Filoz. fakul. Zagreb 1958, 1—57.

¹⁶⁵ *Ibidem*, 26—27.

¹⁶⁶ Margetić, Konstantin, 71.

^{166a} István Bóna iznio je u referatu *Die Archeologie der Awarenzeit* na XXXV Settimana di Studi u Spoletu (Popoli delle Steppe: Unni, Avari, Ungari; 23—29. IV. 1987.) da se avarska nazočnost može arheološki utvrditi na jugu najdalje do Zagreba.

^{166b} Gunjača II, 99.

¹⁶⁷ Nakon mnogih kritika Ivanka Nikolajević, »Salona Christiana«; na kraju toga rada sama se odrekla pečata ravenkog egzarha Pavla, navodno pronađenog u ruševinama Salone, koji je u jednom ranijem radu (ZRVI, VII/1961) iznijela kao dokaz da je Dalmacija potpadala pod ravenki egzarhat.

¹⁶⁸ Prvi je o njemu progovorio Lovro Katić, *Starohrvatski natpis IX. stoljeća u Sućurcu kod Splita*, Obzor, Zagreb 9. IX. 1935; odgovorio je opsežno Miho Barada, *Nadvratnik VII stoljeća iz Kaštel Sućurca*, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva XVIII—XXI* (Serta Hoffilleriana), Zagreb 1937—1940, 401—418; Ljubo Karaman, *O spomenicima VII i VIII stoljeća u Dalmaciji i o pokrštenju Hrvata*, *Vjesnik Hrvatskog arh. društva*, XXII—XXIII, Zagreb 1941—1942, 73—111; i kasnije u nekoliko navrata, ali ostajući pri prvotnoj svojoj tezi da je luk iz druge polovice 8. st. i da je dokaz misionarskog nastojanja Ivana Ravenjanina

među Hrvatima (HZ V/1952, 57). Navedeni autori smatrali su da je nadvratnik pripadao nekoj crkvi u Sućurcu, gdje je i nađen uzidan u nadbiskupsku kulu, ili u njegovoj okolici i da svjedoči o kršćanstvu Hrvata bilo u 7. (Barada), bilo krajem 8. (Karaman) ili u 9. stoljeću (Katić). S hrvatskog tla prebacio je postanak luka u Split, iz kojeg da je bio odnijet kao spolija, Stjepan Gunjača, Dva arheološka objekta u pogrešnoj primjeni na historijsku problematiku — sarkofag nadbiskupa Ivana i luk crvene pregrade iz Kaštel Sućurca, Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji 1, Zagreb 1973, 290—315; te ga datirao u 7—8. st. Iz ovih datacija i atribucija vidi se da je luk ili nadvratnik iz Sućurca po sadašnjem stanju arheologije, odnosno povijesti umjetnosti teško upotrijebiti za historijsku argumentaciju. Čini mi se ipak s obzirom na izvanrednu sličnost slova na luku i na sarkofagu Ivana Ravenjanina iz krstionice splitske katedrale (osobito romboidno o) da je Lj. Karaman bio najbliže istini i da bi i luk, ili barem njegov natpis, trebalo datirati, kao i natpis na sarkofagu, oko 800. god. ili možda nešto kasnije. U tom bi slučaju i Gunjačina ideja da nadvratnik potječe iz Splita bila prihvatljiva.

¹⁰⁹ Viktor Novak, *Evangelarium*; pokušao je dokazati da je poznati splitski evanđelistar nastao u splitskom skriptoriju u 8. st., što je pobio Dragutin Kniewald, *De evangelario Spalatensi, Ephemerides liturgicae*, vol. LXXI, Roma 1957, 408—427; utvrdivši da je evanđelistar donijet najvjerojatnije iz Ravenne ili Rima. Naknadni pokušaj V. Novaka, *Pojava*; da obrani svoju tezu nije uspio. Vid. i Jakov Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb 1972, 42.

¹¹⁰ Najvažnijoj literaturi o splitskim sarkofazima navedenoj u bilj. 168 treba dodati: Branimir Gabričević, *Sarkofag nadbiskupa Ivana pronađen u podrumima Dioklecijanove palače*, VAHD LXII/1960, Split 1967, 87—101; Nada Klaić, *Ivan Ravenjanin i osnutak splitske metropole*, VAHD LXV—LXVII/1963—1965, Split 1971, 209—247; i Željko Rapanić, *Dva splitska ranosrednjovjekovna sarkofaga (Pokušaj nove interpretacije tzv. sarkofaga Ivana Ravenjanina i sarkofaga koji u natpisu spominje splitskog priora Petra)*, *Arheološki radovi i rasprave VIII—IX, JAZU*, Zagreb 1982, 233—252. N. Klaić smatra da po izradbi i dekoraciji pripada antici ne samo sarkofag iz splitske krstionice (to je već Barada tvrdio) nego i onaj priora Petra, te nadbiskupa Ivana, sina Torđacatusa, na kojem da je dekoracija sa središnjeg polja izbrisana da bi se mogao uklesati natpis. U autoričino datiranje natpisa na tim sarkofazima ovdje se nije potrebno upuštati. Rapanić misli također da sva tri sarkofaga u svojoj osnovnoj izradbi potječu iz starokršćanskog doba, najvjerojatnije iz 6. stoljeća, ali da su sarkofag iz splitske krstionice (Ivana Ravenjanina) i onaj priora Petra bili ukrašeni dekoracijom koso ukrštenih ljljana tek u drugoj polovini 8. st. u Splitu u jednoj klesarskoj radionici u kojoj da su se obavljale preradbe antičkih sarkofaga. Dekoraciju trećeg sarkofaga (Tvrdakova sina) Rapanić datira u sredinu 10. st., iz kojeg vremena da potječu i natpisi na sva tri sarkofaga ili u svakom slučaju da nisu nastali prije. Na tvrdnju o postojanju klesarske radionice u Splitu u drugoj polovici 8. st. odgovorio bih konstatacijom samog autora: »U današnje poznavanje najranije povijesti srednjovjekovnog Splita izgleda teško uklopiti postojanje neke značajnije klesarske radionice« (248). Stoga smatram da i dekoracije na sarkofagu Ivana Ravenjanina i na onom priora Petra, kao i na tri sačuvana fragmenta također s koso ukrštenim ljljanima potječu iz antike. Razlog vidim i u tome što se na oba splitska sarkofaga dekoracija po uzastopnom ponavljanju motiva najviše približuje dekoraciji na reljefu sa stupa cara Teodozija Velikog (379—395) u Carigradu, a ne drugim sličnim ranosrednjovjekovnim dekoracijama s motivom ukrštenih ljljana, koje Rapanić navodi (245—246). Prema tome, mislim da u Splitu u drugoj polovici 8. stoljeća nije postojala nikakva klesarska radionica, kao što nije postojala ni pisarska škola (skriptorium). Time napuštam i pretpostavku o postojanja

I za ono malo drugih ostataka arhitekture i skulpture, pronađenih u dalmatinskim gradovima, koji su prije bili datirani u 7. i 8. stoljeće, uspostavilo se da potječu ili iz kasne antike (starokršćanskog doba) ili da su nastali nakon početka 9. stoljeća. Osobito se Lj. Karaman trudio sačiniti inventar tih tobožnjih svjedočanstava kontinuiteta.¹⁷¹ Ali nakon što se sam šutke odrekao arkade uzidane u kuću kraj krstionice u Splitu, nakon što su mnogi stručnjaci stavili portal crkve Sv. Lovre u Zadru u ranu romaniku, a J. Kovačević datirao sve fragmente iz Kotora (koji bi pored otoka od svih dalmatinskih gradova imao najviše prava na kontinuitet s obzirom na svoj smještaj i prisutnost na koncilu 787. g.) nakon početka 9. stoljeća,¹⁷² nije od Karamanovih atribucija preostalo ništa osim dva kapitelića u Košljunu na Krku. Stoga se nećemo čuditi što Rapanić, iako se još odlučnije zalaže za kontinuitet, ne može navesti ništa u potvrdu iole razvijenijih forma života starosjedilaca u Dalmaciji tijekom spornog razdoblja osim dva rada I. Petriciolia o Zadru.¹⁷³ Međutim u tim radovima nije naveden ni jedan jedini arhitektonski fragment ili natpis, koji bi se sa sigurnošću mogao datirati između konca avarsko-slavenske invazije (o. 638) i dolaska Franaka (nakon 791) na istočnu obalu Jadrana. Iz svega izloženog proizlazi da se radi ne toliko o kontinuitetu koliko o ponovnom oživljavanju i preuzimanju starokršćanske arhitekture u vrijeme karolinške renesanse.¹⁷⁴ S druge strane, dalmatinski Romani nisu ostavili nikakve isprave iz 7. i 8. stoljeća. Stoga se nikada neće moći dovoljno naglasiti činjenica da je prvi pisani dokument s istočne obale Jadrana povelja hrvatskog kneza Trpimira iz 852. godine.

Dok su toponomastika i arheologija trebale Margetiću da direktno potkrijepe avarsku vlast do Jadranskog mora, numizmatika je imala to učiniti posrednim putem, tj. dokazati odsutnost Bizantskog Carstva na tom prostoru do kraja 8. stoljeća.¹⁷⁵ Potpuno se slažemo s Margetićem da pomanjkanje nalaza bizantskog novca u Dalmaciji i Bosni od sredine 7. do kraja 8. st. ne može svjedočiti o bizantskoj vlasti nego o njezinom nestanku. Samo mi smatramo da Bizant nisu zamijenili Avari već Hrvati u skladu s ovdje iznijetim tumačenjem izvora.

nju splitske klesarske škole potkraj 8. st. koju sam prije bio prihvatio (Pripadnost istočne obale, 298). N. Klaić, Još o splitskim sarkofazima X. i XI. stoljeća, VAHD 79, Split 1986, 265—283; ne iznoseći ništa bitno novo pokušava učvrstiti svoja gledišta iz ranijeg rada.

¹⁷¹ Ljubo Karaman, O počecima srednjovjekovnog Splita do godine 800, Serta Hoffilleriana, Zagreb 1940, 419—434; isti, O spomenicima; isti, Pregled umjetnosti u Dalmaciji, Matica Hrvatska, Zagreb 1952, 22.

¹⁷² Jovan Kovačević, Od dolaska Slovena do kraja XII vijeka, Istorija Crne Gore, Titograd 1967, 378—380.

¹⁷³ Rapanić, Istočna, 20, 28; Ivo Petricioli, Fragmenti skulpture od VI. do VIII. stoljeća iz Zadra, Diadora 1/1959; isti, Ranosrednjovjekovni natpisi iz Zadra, Diadora 2/1960—1961.

¹⁷⁴ Richard Krauthheimer, The Carolingian Revival of Early Christian Architecture, Studies in Early Christian, Mediaeval and Renaissance Art, New-York University Press, New-York 1969, 203—256.

¹⁷⁵ Margetić, 72—74.

Ostava bizantskog novca iz sredine 7. st. nađena u Nerežišću na Braču dovela je Margetića do dalekosežnih zaključaka o slavenskom mirnom naseljavanju i o postupnom uzmicanju bizantske vlasti iz Dalmacije, kojoj da je učinjen kraj tek oko 670. god. s pojavom drugog avarskog kaganata. To mišljenje u direktnoj je suprotnosti ne samo s izvorima, koji govore o avarsko-slavenskom razaranju dalmatinskih gradova u doba cara Heraklija, nego i s arheološkim i numizmatičkim podacima koji ne znaju ništa o bizantskoj vlasti nakon 30-ih godina 7. stoljeća. Jedna ostava novca, i to na jednom od otoka, koji su ostali u rukama dalmatinskih Romana (ne Bizanta), previše je tanak podatak da bi se stubokom mijenjala dosadašnja saznanja. Bračku ostavu novca već je Suić pravilno objasnio napadom Slavena, odnosno Hrvata ili Neretljana na taj otok, jer o takvim zaletima Neretljana na otoke obavještava nas 30. gl. DAI.¹⁷⁶

U opću numizmatičku sliku tog razdoblja i prostora vrlo dobro se uklapaju rezultati istraživanja, koja su nakon potresa 1979. god. poduzeta u staroj gradskoj jezgri Dubrovnika, osobito u katedrali, kneževom dvoru i Bunićevoj poljani. Tom prilikom došla je na vidjelo množina starog novca, ilirskog, grčkog, rimskog, bizantskog i kasnijeg sve do 20. stoljeća, međutim iz 7. i 8. st. nije pronađen nikakav novac osim eventualno jednog primjerka cara Foke (602—610).¹⁷⁷

Iako ni pisani izvori, ni toponomastika, ni arheologija, ni numizmatika ne mogu dokazati ni bizantsku, ni avarsku nazočnost, a isto tako ni vlast na istočnojadranskom prostoru od kraja 30-ih godina 7. stoljeća, ipak su neki autori pokušali unijeti jednu ili drugu, ili čak obje istovremeno u političku kartu tog prostora tijekom 150 godina koje nas ovdje zanimaju.

Tako Margetić — kao što smo upravo vidjeli — piše o miroljubivom naseljavanju Slavena i postupnom uzmicanju bizantske vlasti, dok se dalmatinski gradovi nisu nakon 670. god. najednom našli pod vrhovništvom drugog avarskog kaganata koje da se ostvarivalo preko neke bezimene »slavenske kneževine«.¹⁷⁸ Ili kao što na drugom mjestu kaže: »dalmatinski gradovi nisu u VIII st. bili u vlasti Bizanta, već su priznavali vlast avarsko-slavenske 'konfederacije'«. ¹⁷⁹ Sve te široke i dalekosežne tvrdnje, koje bi zahtijevale čitave rasprave, sabijene su u dvije-tri rečenice, koje je usto sam autor potpuno obezvrijedio svojom najnovijom pretpostavkom da su upravo na početku drugog avarskog kaganata u jeku velikih perturbacija oko 670. god. stigli Hrvati...¹⁸⁰

Bez ikakvih izvora i podataka prisiljena je i N. Klaić stvarati svoje konstrukcije za to »tamno« razdoblje. Za nju su Liburnija, otoci, Zadar i Trogir s agerima, te Dioklecijanova palača s neposrednom okolicom u vlasti Bizanta, dok je sva ostala Dalmacija avarska pokrajina sa središtem u Salonu. U isto vrijeme Slaveni bez obzira na bizantsko-avarsku granicu u općem miru i pri-

¹⁷⁶ Suić, 98—99. Tu ostavu je objavio Frane Bulić, Skrovište zlatnih novaca našasto u Nerežišćima, VAHD 43/1920, 199.

¹⁷⁷ Taj kao i podatak iz prethodne bilješke dugujem sa zahvalnošću dr. Ivanu Mirniku iz Arheološkog muzeja u Zagrebu.

¹⁷⁸ Margetić, Konstantin, 62—65, 73.

¹⁷⁹ Isti, Marginalije, 263.

¹⁸⁰ Isti, Još, 233.

ateljstvu organiziraju na bizantskom području svoje općine, a na avarskom svoje županije.¹⁸¹ Autorica se s takvom idiličnom slikom nije daleko odmakla od Margetičeve »slavenske kneževine«, preko koje Avari ostvaruju svoj suverenitet nad primorskim gradovima, jedino što je on s pravom isključio Bizant, što mu Klaićeva ljuto zamjera: »Margetić ne griješi, po našem uvjerenju, zato što u spomenutim krajevima ne vidi Hrvate, nego zato što ondje posve uklanja Bizant.«¹⁸² Autorica nam je također ostala dužna reći po kojem izvoru zna da su Slaveni u 7. i 8. st. organizirali svoje županije, a ne da su ih organizirali Hrvati, koji su za to kao osvajači, a ne avarski ili bizantski podložnici, bili kud i kamo pozvani. Župan je — kao što je Kostrenčić pokazao¹⁸³ — organ vladara. Zato se te hrvatske županije zovu po geografskim nazivima, a ne po plemenskim imenima.

Autorica kasnije donekle mijenja predočenu sliku, jer Avari bi se povukli s obale, koju da su prepustili Slavenima, te su od Like, Gacke i Krbove načinili jezgru svoje države.¹⁸⁴ Ne znamo, međutim, što treba misliti o njezinom najnovijem prijedlogu da je upravo u toj Zavelebitskoj visoravni bila pradomovina Hrvata, odakle je jedan dio u 6—7. st. otišao u Karantaniju da bi se s Francima nakon 800. god. vratio na svoja stara ognjišta.¹⁸⁵

I za Rapanića je vlast Bizanta u 7. i 8. st. neosporna, ali nije objasnio tko ju je potisnuo čak iz salonitanskog agera u Dioklecijanovu palaču i u zidine Trogira i Zadra, a nije rekao ni tko je srušio Salonu, jer Avare uopće ne spominje, a za Slavene tvrdi: »Dapače sve do svršetka 8. st. nije moguće ne samo ovdje u salonitanskom ageru, nego i na znatno širem dalmatinskom prostoru naći tragove slavenskog prisustva koje bi indiciralo sjedilački život: nema ni ostataka naselja ni nekropola.«¹⁸⁶ Dakle, o slavenskim općinama i županijama N. Klaić, a još manje o Margetičevoj slavenskoj kneževini pod avarskom vlasti ovdje nema ni govora.

Ipak sva tri zastupnika teze o kasnom dolasku Hrvata, a njima treba pribrojiti i I. Nikolajević (iako se, koliko nam je poznato, nije javno o njoj izjasnila) slažu se uz poneke razlike u negiranju nasilnog avarsko-slavenskog osvajanja Dalmacije i rušenja primorskih gradova, te u mišljenju da su se Avari i Slaveni miroljubivo naseljavali. Zašto im je to potrebno? Zato što bi inače morali priznati 150-godišnji društveno-politički vakuum u razorenoj Dalmaciji koji jedino mogu ispuniti Hrvati.

Dakako, ako pisani i drugi izvori od početka 7. stoljeća ne svjedoče o prisutnosti Bizanta, ni Avara, ni Romana, ni Slavena u Dalmaciji, onda bi bilo preuzetno to očekivati jedino za Hrvate. Ipak već smo spomenuli dvije vijesti, a to je dolazak opata Martina u Dalmaciju i Istru da otkupljuje sužnjeve i svetačke moći 641. god., te navala Slavena na Langobarde u Sipontu godinu dana kasnije, koje se s velikom vjerojatnošću mogu objasniti novom vojno-

¹⁸¹ N. Klaić, Najnoviji, 55—57.

¹⁸² Ibidem, 46.

¹⁸³ Marko Kostrenčić, Nacrt hrvatske države i hrvatskog prava, Zagreb 1956, 138.

¹⁸⁴ N. Klaić, Balcanoslavica, 5.

¹⁸⁵ Ista, Oko, 29. I — 12. II. 1987.

¹⁸⁶ Rapanić, Prilog, 202.

-političkom situacijom na istočnojadranskom prostoru nastalom zbog dolaska Hrvata.

Upravo ta dva događaja ugradio je R. Katičić¹⁸⁷ u svoju tezu o savezu između Hrvata i Bizantskog Carstva. Autor ne samo da priznaje poziv cara Heraklija Hrvatima, nego na tragu A. Dabinića opširno razrađuje niz razloga, koji da svjedoče da je tijekom 7. i 8. st. postojao savez (foedus, Föderatenverhältnis) između Hrvata i Carstva.¹⁸⁸ Ti razlozi po našem mišljenju nisu uvjerljivi iz jednostavnog razloga što je Bizant kroz to vrijeme državnopravno odsutan s istočnojadranskog prostora i što gradovi, osim možda na otocima, kao organizirane društveno-političke jedinice u tom razdoblju ne postoje. I mi držimo da su Hrvati zaista došli na poziv cara Heraklija u Dalmaciju i neke druge pokrajine, ali je Bizant otuda već prije bio potisnut, a vratit će se (i to samo djelomično) tek na početku 9. stoljeća. Hrvatima, iako su došli kao saveznici Carstva, sigurno nije bilo u interesu da ga zovu natrag ili da održavaju s njime neke tješnje odnose. Postoji niz primjera upravo iz vremena velike seobe naroda da su se pojedina plemena i narodi iz saveznika ubrzo pretvorili u protivnike Carstva.

Skućeni položaj Romana, bivših carskih podanika, sabijenih na otoke ili vrhove planina kroz drugu polovinu 7. i cijelo 8. stoljeće glavni je dokaz za prisutnost Hrvata na istočnojadranskom kopnu, jer ne vidimo koja bi druga sila mogla tako dugo držati starosjedioca u tom nezavidnom položaju. S druge strane, a to i Katičić ističe, hrvatska nazočnost objašnjava i činjenicu da Avari više nikada nisu ponovili svoj pohod prema Jadranu. Da su Avari kroz cijelo to vrijeme držali Dalmaciju — kao što misle Margetić i Klaićeva — onda bi sigurno zaposjeli i Istru, a ne bi je ostavili u bizantskoj vlasti. Međutim između ostataka istočnojadranskih Romana i Avara u Panoniji postojala je hrvatska protodržava koja ni jednima ni drugima nije dozvolila ekspanziju u taj međuprostor. Rekli smo protodržava, jer smatramo da su Hrvati već samom pobjedom nad Avarima uspjeli stvoriti društvenu organizaciju, koja je zamijenila avarsku vlast i koja nije više bila samo plemenski savez, nego je imala sve bitne attribute rudimentarne države, a to je teritorij, stanovništvo i političku vlast koju je vršio vojni zapovjednik sa svojom družinom.

U pobijanju teze F. Račkog i V. Jagića o jednostrukoj seobi Slavena, iz kojih bi početkom 9. st. izronili Hrvati i Srbi, prošlo je gotovo cijelo 20. stoljeće, ali je ipak tako dobro uspjelo da će, izgleda, ostatak stoljeća proteći u pobijanju druge krajnosti, tj. da su Hrvati i Srbi početkom 9. st. tek doselili. Svi noviji pisci (osim M. Lanovića i M. Kostrenčića) prihvatili su dvostruku seobu, ali za jedan dio značajan je stav, koji se razvio pod utjecajem B. Grafenauera, da posebnoj hrvatskoj seobi, ako je već ne mogu negirati, nastoje odreći svako dublje značenje. Na drugom mjestu dali smo prikaz i kritiku ovih stavova, kao i pregled mišljenja o strukturi najranijeg hrvatskog društva,¹⁸⁹ ovdje samo napominjemo da je već N. Klaić svojevremeno s pravom istakla da Konstantin Porfirogenet »ne zna ništa o zajedničkoj slavensko-

¹⁸⁷ Katičić, Die Anfänge. Ista studija izlazi na hrvatskom jeziku u SHP 16, Split 1987.

¹⁸⁸ Ibidem, 310—311.

¹⁸⁹ Komentar u J. Horvat, Kultura Hrvata, 407—412.

-hrvatskoj borbi protiv Avara« i navela jake razloge da je »vojnički organizirana skupina« Hrvata odmah nakon pobjede osnovala državu.¹⁹⁰ Dodali bismo da Porfirogenet isto tako ništa ne zna o ratu Srba protiv Avara, koji Lucius pretpostavlja bez oslonca u izvorima.¹⁹¹ Pobjedom u dugotrajnom ratu protiv Avara Hrvati su se nametnuli ne samo njima (ostatke Avara u Hrvatskoj spominje 30. gl. DAI), nego i Slavenima i preostalim Romanima kao državotvorni element, kao »sklabarhontes« — kako ih naziva Porfirogenet.

Nakon sloma višegodišnje arapske opsade Carigrada 678. god. Arapi su — kao što javlja stoljeće i pol kasnije patrijarh Nikefor i njegov suvremenik Teofan — sklopili s carem Konstantinom IV 30-godišnji mir. »Kad su to doznali stanovnici zapadnih krajeva, avarski kagan i tamošnji kraljevi, egzarhi, kastaldi i poglavari zapadnih naroda, poslavši preko poslanika darove caru, zatraže da se i njima dadu blagodati mira. Car popusti njihovim molbama i odobri im mir kao gospodar. I velika bezbrižnost zavlada na Istoku i na Zapadu.«^{191a} Već je utvrđeno da se ta vijest ne može tumačiti u prilog bizantskoj rhovnoj vlasti nad spomenutim narodima, jer bi onda bizantski suverenitet trebalo protegnuti i nad Arape i Avare.¹⁹² Ali smatramo da bi među poslanicima kraljeva, egzarha, kastalda i poglavara zapadnih naroda trebalo vidjeti i predstavnike Hrvata, odnosno da se takva mogućnost ne može isključiti.

Postoji još jedan izvor iz tog vremena, koji bi se mogao odnositi na Hrvate, a to je pismo pape Agatona (678—681) istom caru Konstantinu IV iz 680. godine, u kojem »među narodima tako Langobardima, kao i Slavenima, kao i Francima, Galima i Gotima, te Britancima« spominje svoje »confamule«.¹⁹³ Dok je F. Dvornik riječ »confamuli« preveo s misionari, dotle D. Mandić u njima gleda biskupe.¹⁹⁴ U svakom slučaju ostaje otvoreno pitanje, gdje treba tražiti Agatonove Slavene. Ukoliko bi se i moglo uzeti da je neki misionar djelovao među Slavenima na istočnoj obali Jadrana, to bi još uvijek bio previše tanak podatak za dalekosežne zaključke ovih autora o pokrštenju Hrvata u to doba koje se inače ne može potkrijepiti nikakvim drugim argumentima. No, isto je tako promašeno kada se pokrštenje dalmatinskih Hrvata, utvrđeno početkom 9. stoljeća pod utjecajem Franaka, poteže sada kao argument za njihov kasni dolazak (N. Klaić, Ž. Rapanić), jer da bi inače već prije bili pokršteni. Pritom se sasvim ispušta iz vida da bi Hrvati u tom slučaju bili jedinstveni primjer u Europi naroda koji bi se u istoj generaciji doselio i pokrstio. Ta Avari su i sašli početkom 9. st. s povijesne scene kao pogani. Bugarima je trebalo gotovo dvjesto godina da prime kršćanstvo preko svojeg vladara Borisa 864. godine, a i nakon toga još su boljari pružali krvav otpor i dizali bune

¹⁹⁰ N. Klaić, Povijest Hrvata, 141—148.

¹⁹¹ B. Kuntić-Makvić, nav. dj. umjesto da ispravi Luciusa na desetak mjesta ponavlja njegovu pogrešku.

^{191a} Rački, Documenta, 284—285; VIZ I, 224.

¹⁹² Margetić, Konstantin, 61—62; Koščak, Pripadnost, 293—294.

¹⁹³ Opširniji latinski izvadak iz pisma, koje su objavili Mansi i Migne PL, donosi zajedno sa svojim mišljenjem da se pod »Slavenima« misli na Hrvate Dominik Mandić, Rasprave i prilozi, Rim 1963, 134—135.

¹⁹⁴ Vladimir Markotić, Ho ton Hrobaton Theos, Mandićev zbornik, Rim 1965, 20.

protiv kristijanizacije.¹⁹⁵ Madžari su cijelo 10. stoljeće u novoj domovini ostali pogani.¹⁹⁶ Samo bi Hrvati trebali biti iznimka. Zaista između onih koji drže da su Hrvati već sredinom 7. stoljeća bili pokršteni (S. Sakač, F. Dvornik, M. Barada, D. Mandić) i onih koji ih i ne vide ovdje prije konca 8. stoljeća, čini se da je najbolje slijediti srednji i ujedno glavni tok znanstvene historiografije na čelu s F. Bulićem, F. Šišićem i Lj. Hauptmannom.

Kao za Rome i Avare tako arheologija govori još uvijek veoma oskudnim jezikom i o Hrvatima, odnosno Slavenima u Dalmaciji od sredine 7. do kraja 8. stoljeća. Ipak Z. Vinski je upozorio u jednom od svojih sintetičkih radova¹⁹⁷ na plodonosnu perspektivu koja bi se mogla otvoriti pred budućim arheološkim istraživanjem. Radi se o tzv. Koman ili Kalaja Dalmaces-kulturi, nazvanoj tako po bogatim i još uvijek nedovoljno istraženim nalazištima u nekropoli iz 7. i 8. st. uz Skadarsko jezero u Albaniji. Groblja Koman-kulture mogu se pratiti ne samo u srednjoj Albaniji (nekropola Kruje) nego i na crnogorskoj strani Skadarskog jezera (nalazište Mijeke kod Virpazara), zatim na Pelješcu (Ston, grob s privjeskom »komanskog« stila i bizantskom kopčom 7. st.) i dalje čak u zaleđu Zadra (Kašić i Nin, neobjavljeni grobni nalazi »komanskog« obilježja).¹⁹⁸ Iako Vinski ističe da Koman-kultura nosi pretežno starosjedilački karakter, ipak ne isključuje ni slavenski utjecaj 7. i 8. stoljeća. Ovdje bismo s obzirom na rasprostranjenost nalazišta te kulture nabacili ideju da su nosioci Koman ili Kalaja Dalmaces-kulture bili možda Hrvati. U tom slučaju bi se potvrdile vijesti Ljetopisa Popa Dukljanina da je težište Hrvata bilo u Duklji, barem u 7. i 8. stoljeću. U svakom slučaju već u drugoj polovini 8. stoljeća — kao što zaključuje Vinski — historijski su uvjeti omogućili po svoj prilici ubrzaniji razvoj asimilacije starosjedilačkog supstrata sa slavenskim superstratom na području Karantanije i Dalmacije između Zrmanje i Cetine. »Karantansko-ketlaška kulturna skupina od 8. do 10. stoljeća, najizrazitije istražena u Sloveniji, dodiruje se mjestimično u grobljima na redove s dalmatinsko-hrvatskom skupinom od kasnijeg 8. do 10. stoljeća.«¹⁹⁹

Razmišljajući o arheološkom svjedočenju hrvatske rane povijesti nameće nam se usporedba sa spomenicima glagoljice, koja se u drugoj polovici 9. stoljeća stala širiti iz Moravske, da bi u Hrvatskoj izvori počeli javljati o njoj tek od prve polovice 10. st. (akti splitskih sabora), ali prve epigrafske spomenike imamo tek od kraja 11. stoljeća. Tko bi, dakle, o hrvatskom glagoljaštvu htio suditi samo na temelju tih natpisa, morao bi zanemariti cijelu njezinu raniju povijest, koju znamo iz drugih povijesnih vrela.

Lingvistika također već dugo igra znatnu ulogu u rješavanju pitanja o dolasku Hrvata. Nije ju mogao zaobići ni Margetić: »Dakako da su se pred autorima, koji tvrde da su Hrvati došli iz krajeva sjeverno od Karpata u svoju

¹⁹⁵ Francis Dvornik, Byzantium, Rome, the Franks, and the Christianization of the Southern Slavs, Slavistische Forschungen 6, Köln—Graz 1964, 85—125. O pokrštenju Bugara 105 ss.

¹⁹⁶ György Györffy, Landnahme, Ansiedlung und Streifzüge der Ungarn, Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 31 (3—4), Budapest 1985, 231—270.

¹⁹⁷ Vinski, Rani, 59, 67.

¹⁹⁸ *Ibidem*.

¹⁹⁹ *Ibidem*, 67.

današnju postojbinu za vrijeme cara Heraklija i pobijedili Avare, ispriječile dvije velike, takoreći nepremostive poteškoće: neprijateljski prodor ratničkog naroda kroz cijelo avarsko područje sve do Dalmacije teško je zamisliv. Osim toga, ako bi se i prihvatila teza da su Hrvati (a nekako u isto doba i Srbi) prodrli do Dalmacije i tamo se naselili, ostala bi još i dodatna poteškoća, naime okolnost da prodor snažne grupe Zapadnih Slavena nije ostavio nikakva traga u jeziku središnje grupe južnoslavenskih jezika (tj. u hrvatskom ili srpskom jeziku), jer se on veže na slovenski jezik na zapadu i makedonski i bugarski na istoku i glasovnim i formalnim osobinama na prirodni i organski način ne pokazujući ni traga nekom jezičnom klinu između zapadnih i istočnih južnoslavenskih jezika.²⁰⁰

Toj staroj tezi V. Jagića, na kojeg se Margetić i pozvao, B. Grafenauer je s pravom suprotstavio razlikovanje ranijeg šireg slavenskog naseljavanja od kasnijeg malobrojnijeg hrvatskog, koji kao »manji priliv dakako ne bi u čitavom jezičnom razvoju mogao izmijeniti baš ništa.«²⁰¹ Isto mišljenje iznio je i Suić,²⁰² iako nije primijetio da Jagićev argument ne ide u prilog Margetićevoj tezi i da uopće nije jasno zašto ga Margetić navodi. Jer ako se pred autore — koji tvrde da su Hrvati došli iz zakarpatskih, zapadnoslavenskih krajeva za vrijeme cara Heraklija — ispriječila nepremostiva teškoća u činjenici da hrvatski prodor nije ostavio nikakav jezični trag u južnoslavenskom jezičnom sustavu, kakav bi tek inovacijski klin u tom ranijem jezičnom sustavu morao uzrokovati dolazak Hrvata oko 800. godine! Da je kasnije i sam Margetić uvidio da mu Jagićev argument može samo štetiti, vidi se iz odgovora Suiću: »Po njemu bi jedan od naših 'glavnih argumenata' protiv vladajuće teorije o dolasku Hrvata u ranom VII stoljeću bio da bi njihov dolazak iz zapadnih slavenskih područja morao razbiti jedinstvo južnoslavenskog jezičnog sustava. Međutim, mi to nismo ni napisali niti je to naše mišljenje.«²⁰³

U svakom slučaju Margetić je na taj način ostavio bez odgovora dva krupna pitanja: Odakle su Hrvati došli i kako objasniti jedinstveni južnoslavenski jezični sustav. Upravo jedinstvo tog sustava, koje je dokazao već Jagić, jedan je od važnih argumenata za rani dolazak Hrvata, i to kao relativno malobrojne grupe osvajača iz krajeva oko zapadnih Karpata.

Hrvati iz Velike ili Bijele Hrvatske naselili su se pored Dalmacije i u neke druge pokrajine — kao što smo već naveli. Nažalost ni tu ih suvremeni izvori 7. i 8. st. ne spominju, nego smo prisiljeni na temelju kasnijih vijesti i uglavnom toponima stvarati zaključke o ranijem stanju. Ipak za Hrvate u Karantaniji postoji opsežna literatura, koju smo već prikazali i vrednovali na drugom mjestu.²⁰⁴ Napominjemo jedino da je po našem mišljenju seoba Hrvata iz pradomovine bila jedna, a ne dvije, kao što bi htio Grafenauer,²⁰⁵ prema kojemu bi seobi na Jadran prethodila ranija dijaspora Hrvata također u Karan-

²⁰⁰ Margetić, Konstantin, 31—32.

²⁰¹ Grafenauer, Prilog, 34.

²⁰² Suić, 97—98.

²⁰³ Margetić, Još, 233.

²⁰⁴ Komentar u Horvat, Kultura Hrvata, 403—404. Upozoravam i na citirani rad S. Vilfana (bilj. 65) i na diskusiju o njegovu referatu (ibidem 142—144).

²⁰⁵ Grafenauer, HZ VI/1953, 71—83.

taniju. Mi, naime, i postanak karantanske države objašnjavamo u njezinoj najranijoj početnoj fazi u sklopu sporazuma Hrvata s carem Heraklijem o stvaranju hrvatske vojne krajine između Avara i Langobarda kako bi se zaštitile zapadne granice Carstva. Iz tog vremena vjerojatno potječe i hrvatska dijaspora koja je ostavila do danas tragove u toponimima na Saali, u Moravskoj, Slovačkoj, Koruškoj, Makedoniji i Grčkoj.²⁰⁶

Pored Dalmatinske i Karantanske Hrvatske historija zna i za Panonsku Hrvatsku, dok smo mi pokušali dokazati postojanje i četvrte, tj. Epirske Hrvatske. Dvije posljednje imaju najsnažniju potvrdu u izvanredno značajnoj vijesti u 30. glavi DAI: »Od Hrvata, koji su došli u Dalmaciju, odvoji se jedan dio i zavlada Ilirikom i Panonijom. I oni su imali nezavisnog arhonta, koji je na razne strane slao poslanstva, a prijateljska samo arhontu Hrvatske.« Kako se te riječi odnose na vrijeme doseobe, to je očito da su kroz 7. i 8. st. ne samo Hrvati u Dalmaciji, čiji arhont je — kao što vidimo — uživao stanovito pravo prvenstva, nego i oni u Iliriku i Panoniji živjeli u nekoj vrsti državne organizacije na čelu s nezavisnim arhontom.

Stjecajem povijesnih okolnosti knez Panonske Hrvatske, koja se po svemu sudeći prostirala oko gornje Posavine, javlja se u historijskim izvorima (izuzmemo li kneza Višeslava s ninske krstionice koja se ne može precizno datirati) prije nego knez Dalmatinske Hrvatske. To je Vojnomir, koji je sudjelovao kao saveznik franačkog vojskovođe Erika 795/6. god. i za kojeg je Margetić savjesnom analizom dokazao da je bio hrvatski knez.²⁰⁷ Samo što Hrvati nisu stigli ovamo tek u doba franačko-avarskih ratova, nego su tu očito već dugo boravili u stalnom dodiru s Avarima u početku neprijateljskom, a kasnije možda i dobrosusjedskom. Nažalost ni za krajeve sjeverne Hrvatske nemamo u arheološkom pogledu za gotovo cijelo 7. te za 8. stoljeće nikakvu dokumentaciju. Tek u vrijeme oko 800. godine mogu se datirati grobni nalazi u Krugama kraj Zagreba, među kojima se ističe grob s germanskim mačem i vjerojatno avarskom konjaničkom opremom.²⁰⁸ Dakako da na temelju nalaza iz tako kasnog razdoblja i tako izolirana karaktera nije moguće povući nikakve iole sigurnije zaključke, osim da arheologija nije u stanju dokazati ni u sjevernoj Hrvatskoj avarsku nazočnost, ni vlast.

Drugi panonsko-hrvatski knez, o kojem su sačuvane vijesti, javlja se četvrt stoljeća kasnije, i to usporedo s prvim kronološki točno određenim dalmatinsko-hrvatskim knezom Bornom (818—821) iz franačkih anala. To je

²⁰⁶ Prijedlog R. Katičića (iznijet u diskusiji na Simpoziju, bilj. 12, str. 120—121 da ime triju sela u Grčkoj, koje glasi »Harvati« (u Atici, na Peloponezu i na Kreti) potječe iz turskog doba, kada bi tu živjeli kmetovi turskog čivčije, koji da je potjecao iz Hrvatske, vjerojatno će još trebati detaljniju lingvističku i historijsku argumentaciju.

²⁰⁷ Margetić, Konstantin, 51 i 59.

²⁰⁸ J. Klemenec, Prehistorijski i ranohistorijski spomenici na području grada Zagreba, Narodna starina 35, Zagreb 1939, 3—30; Z. Vinski, Ranosrednjovjekovni arheološki nalazi na užem i širem području Zagreba, Iz starog i novog Zagreba II, Zagreb 1960, 47—65; K. Simoni, Zagreb i okolica u ranom srednjem vijeku, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 6, Zagreb 1981, 155—167. Podatke o arheološkom istraživanju u sjeverozapadnoj Hrvatskoj zahvaljujem prof. Vladimiru Sokolu iz Muzeja Prigorje—Sesvete.

bio Ljudevit Posavski (818–823) čiji su ustanak i žilav otpor protiv franačkog jarma isti anali opširno zabilježili. S tim u vezi Margetić upućuje na vijesti u 30. glavi DAI o tom ustanku, te zaključuje: »Pada u oči značajna okolnost da su dalmatinski Hrvati prihvatili priču koja se odnosi na panonskog kneza Ljudevita. Iz toga treba zaključiti da su Dalmatinska Hrvatska i Donja Panonija bile doista usko povezane. U protivnome ne bi bilo tako lako došlo do takve identifikacije sudbine i interesa naroda obih područja. A upravo o toj uskoj povezanosti Dalmatinske Hrvatske i Donje Panonije obavještava anonim u 30. poglavlju.«²⁰⁹ Međutim, kako su se od kraja 8. st. i Dalmatinska, a pogotovo Panonska Hrvatska (koju Margetić zove »Donja Panonija«, iako ističe identičnost njezina naroda, interesa i sudbine s Dalmatinskom Hrvatskom) nalazile pod Francima, to ni jedna ni druga nisu mogle u to doba imati samostalne vladare o kojima govori Anonim. To znači da je Margetić, ovdje implicite, priznao dolazak Hrvata u 7. stoljeću i njihov samostalni, ali povezani državni život sve do pojave Franaka.

U mnogo smo boljoj situaciji što se tiče Anonimovih Hrvata u Iliriku, jer za njih raspolazemo i vijestima iz Ljetopisa Popa Dukljanina. Tu najjužniju Hrvatsku nazivamo prema istom Ljetopisu Crvena, odnosno Epirska prema kasnoantičkoj provinciji Epirus Nova, koju je car Dioklecijan osnovao na dijelu starog Ilirika južno od prijašnje Dalmacije, odnosno nove provincije Praevalis, tj. od grada Lyssosa (Lješa) do Apolonije (Valone). Novi Epir se prostirao uz Jadransko more, a u unutrašnjosti do Ohridskog jezera, dok je glavni grad bio nekadašnji grčki Epidamnos ili rimski Dyrrhahium (Drač). Južno od Novog Epira uz Jonsko more sve do Patraskog, odnosno Korinskog zaljeva sterao se Stari Epir (Epirus Vetus) s glavnim gradom Nikopolis.²¹⁰ Kao i ostali dijelovi Balkanskog poluotoka i te su dvije pokrajine koncem 6. i početkom 7. st. zauzeli Slaveni i Avari o čemu svjedoče ne samo bizantski izvori²¹¹ i mnoštvo slavenskih toponima^{211a} nego i arheološki nalazi.²¹²

Imajući u vidu avarsku nazočnost i u Novom Epiru, bit će shvatljivo da je u sporazumu između cara Heraklija i Hrvata bila sigurno uključena i ta pokrajina, koju su Hrvati također osvojili u dugogodišnjim ratovima s Ava-

²⁰⁹ Margetić, Još, 231.

²¹⁰ D. M. Nicol, *Ep(e)iros, Lexicon des Mittelalters III*, 2043–4.

²¹¹ Monemvazijska kronika, sastavljena oko god. 1000, govori da su Avari, pod kojima se i tu razumijevaju uglavnom Slaveni, osvojili 587. god. »cijelu Tesaliju i otjelu Heladu i Stari Epir i Atiku i Eubeju« (VIZ I, 286). No, kao što smo prikazali u prvom poglavlju, već je Prokopije navodio provale Slavena u Novi Epir. Vidjeti i bilj. 17.

^{211a} Skok, *Dolazak Slavena*, 101–106.

²¹² »Manji dio poznatog inventara sa nekropole Kalaja Dalmaces može se vezati za Avare. Pojave ove, makar i djelimično, avarske nekropole u Miriditima može se objasniti kneževskim grobom iz Vrapa (Peklin) kod Elbasana gdje je sahranjen neki avarski klanski velikodostojnik, kaplan ili tarhan.« (Jovan Kovačević, *Istorija Crne Gore I*, 289.) Međutim, u Vrapu se ne radi o grobu nego o ostavi s dragocjenostima pretežno avarskog porijekla kao i u Erseku uz grčku granicu. Joachim Werner, *Der Schatzfund von Vrap in Albanien, Studien zur Archaeologie der Awaren 2*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, *Denkschriften 184*, Wien 1986.

rima zamijenivši i ovdje njihovu vlast svojom. Svoje mišljenje o Crvenoj ili Epirskoj Hrvatskoj iznijeli smo već u dva navrata,²¹³ te ga ovdje nećemo ponavljati.

Na kraju želimo istaknuti da su kroz drugu polovicu 7. i cijelo 8. stoljeće Hrvati, koji su iselili iz Bijele ili Velike Hrvatske, bili u vojno-političkom pogledu vladajući sloj (sklabarhontes²¹⁴) u četiri državne formacije: Karantaniji, Savskoj Panoniji, Dalmaciji (uključujući istočni dio Istre, Liburniju i primorski dio Prevalitane) i Novom Epiru, obrazujući tako neke vrste tetrarhiju ili savez nezavisnih, ali prijateljskih područja. U dugotrajnim i teškim ratovima između nove franačke velesile Karla Velikog protiv Bizantskog Carstva, Langobarda i Avara (787—812) rubna područja hrvatske tetrarhije zauvijek su nestala: Karantanska Hrvatska bit će uključena u franačku istočnu marku, dok će teritorij Epirske Hrvatske organizirati Bizant u dračku temu. Međutim, taj svjetsko-historijski sukob pokazao se više nego koristan za dvije središnje Hrvatske, Dalmatinsku i Panonsku, jer ih je iznio na svjetlo povijesne scene, priveo ih kršćanstvu, te pridonio njihovoj kulturnoj i političkoj afirmaciji.

Summary

THE ARRIVAL OF THE CROATIANS

Vladimir Koščak

Examining the last ten years literature on the topic the author has divided his essay in three chapters.

1. According to the Byzantine writers (Procopius, Menander, Theophilactus Simocatta, the Cronicle of Monemvasia, Miracula S. Demetrii, Constantinus Porphyrogenitus), the letters of the pope Gregorius I and the archeological finds he displays how the Slavs and the Avars have occupied the hinterland of the Adriatic east shore during a long period which lasted from 548 AD to 638, when they have destroyed Salona and other coastal towns, but not the islands.

2. The author tries to prove the Croats have come from the regions around Beskid, the most western parts of the Carpathian mountains, because they have been invited from the Emperor Heraclius (610—641) in order to hinder the ant Byzantine alliance between the Avars and the Longobards in Italy soon after the coastal towns were destroyed. It means that the first troops of the Croats might arrive in Dalmatia already 639 midst the battles with the Avars, which lasted several years as we are told in the chapter 30th of Porphyrogenitus' De Administrando Imperio.

3. The Croats as a ruling military class of horsemen and warriors (sklabarhontes of Const. Porph.) have possessed with garrisons not only Dalmatia but also the neighbouring old Roman provinces: Noricum, Pannonia Savia and Epirus Nova. Thus they have formed a kind of tetrarchia or coalition of four rudimentary states. In the long and heavy wars of Charlemagne against Byzantine Empire and

²¹³ V. Koščak, Komentar u djelu J. Horvat, *Kultura Hrvata*, Zagreb 1980², 405—406; isti, O nekim pitanjima, 212—216.

²¹⁴ Prihvaćam Hauptmannovo tumačenje ovog izraza iz 29. glave DAI. Mišljenje Grafenauera i literaturu u VIZ II, 19.

Avar Caganate (787—812) the Croatian limitrophe regions, Carinthia (Noricum) and Red Croatia (Epirus), have disappeared, but the central ones, Dalmatia and Pannonia, did fully emerge to the historical stage.

The author stresses that no one historical document nor source proves the recent opinion (L. Margetić, N. Klaić and Ž. Rapanić) the Croats have come at the end of 8th century. On the contrary he gives the arguments that it happened at the time of Emperor Heraclius:

1. There is conformity of two main sources for the oldest Croatian history, *De Administrando Imperio* of Constantinus Porphyrogenitus and *Historia Salonitana* of Thomas Archidiaconus, about the old homeland of the Croats and their arrival after the fall of Salona. This period is confirmed also by *Annals of Dioclean Priest*.

2. It is generally acknowledge the principal part of the Croats have been christianised at the beginning of 9th century, which would be impossible, if they would come at the same time, because the christianisation was a longlasting and painful process among all peoples in Middle and Eastern Europe.

3. V. Jagić, confuting the Porphyrogenitus' report about the separate arrival of the Croats after the Slavic settlement, argues that such an event would break up the lingual unity of the Southern Slavs. This Jagić's argument, which related to 7th century when the Slavic languages were much similar than later, was not accepted, but it would be valid if the Croats would come about 800.

4. Only the presence of the Croats in Dalmatia at the second half of 7th and through 8th centuries can explain the fact there was no authority either of the Empire or of the Caganate at this time in the region between Byzantine Istria, Adriatic Sea and the Avars in Pannonia.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

HISTORIJSKI ZBORNİK GOD. XL (1) str. 1—470, Zagreb 1987.

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUS, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Narudžbe šalžite na adresu:
Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 5000 din.

Izdavanje časopisa sufinancira
Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1988.